

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Кафедра дошкільної і початкової освіти

Лаврик Оксана Іванівна

**ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
ЗАСОБАМИ ЛІТЕРАТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Спеціальність: 012 Дошкільна освіта

Галузь знань: 01 Освіта / Педагогіка

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник

_____ О. В. Лобова,

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри дошкільної і
початкової освіти

«25» листопада 2021 року

Виконавець

_____ О. І. Лаврик

«25» листопада 2021 року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ЛІТЕРАТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ..	6
1.1. Мовленнєва компетентність як педагогічна категорія та її специфіка в старшому дошкільному віці.....	6
1.2. Значення, сутність і види літературної діяльності дітей старшого дошкільного віку.....	15
Висновки до розділу 1	20
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ЛІТЕРАТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	21
2.1. Наукові підходи і педагогічні принципи формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку засобами літературної діяльності.....	26
2.2. Методичний досвід формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку засобами літературної діяльності.....	26
2.3. Форми і методи формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку засобами літературної діяльності	32
Висновки до розділу 2.....	39
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ МЕТОДИЧНИХ ЗАСАД ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ЛІТЕРАТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	42
3.1. Критеріально-рівневе оцінювання мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку.....	42
3.2. Перебіг і результати формувального експерименту.....	48
Висновки до розділу 3.....	58
ВИСНОВКИ	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	65
ДОДАТКИ	68

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Однією з умов гармонійного розвитку особистості державні документи (Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст., Закон України «Про освіту», «Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти) нової редакції» (2021 р.) визначають формування мовленнєвої компетентності, адже ступінь розвитку цієї якості зумовлює рівень сформованості пізнавальних і соціальних досягнень дитини – потреб, знань, інтересів, умінь та навичок, інших психічних якостей, що є основою особистісної культури.

Надзвичайно важливим періодом для оволодіння цією компетентністю є старший дошкільний вік, коли в дитини розширюється словниковий запас, поглиблюється розуміння семантики слів, знання про словотворчість та словотворення, підвищується рівень розвитку зв'язного мовлення, набуття умінь правильно, логічно, послідовно висловлюватись. Саме тому сучасна лінгводидактика наголошує на широкому застосуванні активних способів навчання, що заохочують продукування, а не лише репродукування одиниць мовлення в самостійному висловлюванні дітей.

Проблемі формування мовленнєвої компетентності приділяли увагу К.Ушинський, А.Капська, О.Карпенко, Т.Ладиженська, Р. Мартинова, Л.Мацько, А.Михальська, О.Мурашов, Г.Сагач, Л. Скуратівський та ін. Питанням мовленнєвого розвитку дошкільників присвятили свої праці А.Богущ, Л.Калмикова, Г. Ленушина та ін.

Пошук можливих шляхів вирішення зазначеної проблеми зумовив вибір теми магістерської роботи: *«Формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку засобами літературної діяльності»*.

Мета роботи: теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити методичні засади формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку засобами літературної діяльності.

Для досягнення поставленої мети було визначено такі *завдання*:

1. З'ясувати теоретичні основи формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку засобами літературної діяльності.

2. Теоретично обґрунтувати методичні засади (наукові підходи і педагогічні принципи, методичний досвід, форми і методи) формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку засобами літературної діяльності.

3. Визначити критерії, показники та рівні сформованості мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку.

4. Експериментально перевірити ефективність методичних засад формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку засобами літературної діяльності.

Об'єктом дослідження є процес формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження – методичні засади формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку засобами літературної діяльності.

Методи дослідження. Теоретичні: систематизація та узагальнення наукових джерел з проблеми дослідження – з метою визначення його теоретичних основ; теоретичне моделювання – для визначення критеріїв та показників оцінювання досліджуваного феномену; класифікація – для угруповання методичних основ формування досліджуваного феномену; *емпіричні*: педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний і контрольний етапи) – для експериментальної перевірки ефективності розроблених методичних основ; *методи математичної статистики* – для обчислення здобутих даних експериментальної роботи.

Наукова новизна одержаних результатів: теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено методичні засади формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку засобами літературної

діяльності; розроблено серію відповідних занять; уточнено критерії, показники та рівні розвитку мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку (у процесі застосування засобів художньої літератури); набули подальшого розвитку теоретичні та методичні основи формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що його положення можуть бути застосовані методистами та вихователями ЗДО в роботі з дітьми старшого дошкільного віку, використані студентами спеціальності 012 Дошкільна освіта.

Апробація результатів дослідження та публікації. Основні положення та результати дослідження обговорені на IV Всеукраїнській науково-практичній онлайн конференції «Дошкільна освіта: від традицій до інновацій», присвяченій 20-ій річниці кафедри дошкільної і початкової освіти (27.11.2020 р., Суми), IV Всеукраїнській науково-практичній конференції для студентів, магістрантів та молодих науковців «Дошкільна і початкова освіта: реалії та перспективи» (28.04.2021 року, м. Суми) та висвітлені в публікаціях:

1. Лаврик О.І. Мовленнєва компетентність як педагогічна категорія та її специфіка в старшому дошкільному віці. *Дошкільна і початкова освіта: реалії та перспективи*: збірник студентських наукових статей за матеріалами IV Всеукраїнської науково-практичної конференції для студентів, магістрантів та молодих науковців (28 квітня 2021 року, м. Суми). Суми, 2021. С. 97-101.

2. Лаврик О.І. Форми і методи формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку засобами літературної діяльності. *Актуальні питання дошкільної і початкової освіти – 2021*: збірник статей молодих науковців. Суми: ФОП Цьома С.П., 2021. С. 99-103.

Структура та обсяг роботи. Магістерська робота складається зі вступу, 3 розділів з висновками, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. У тексті вміщено 6 рисунків і 4 таблиці. Загальний обсяг роботи 77 сторінок. Основний текст дослідження викладено на 64 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЕВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ЛІТЕРАТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Мовленнєва компетентність як педагогічна категорія та її специфіка в старшому дошкільному віці

XIX століття – це час глобальних викликів для людини та всіх сфер її діяльності, освіти зокрема. Наразі основним пріоритетним завданням в освіті є доступ будь-якої людини незалежно від кольору шкіри, гендерної рівності чи матеріального достатку до безперервного отримання знань, тобто формування протягом усього життя низки компетентностей, які потрібні сучасній людині в глобалізованому світі. Однією з найважливіших компетентностей, яка потрібна особистості, є мовленнєва. Її формування починається відразу після народження людини з подальшим вдосконаленням протягом життя. Тому в закладі дошкільної освіти має приділятися пильна увага мовленнєвому розвитку дитини.

В оновленій редакції Базового компоненту дошкільної освіти розвиток мовлення дитини є одним з визначальних освітніх напрямів, що характеризується не розв'язанням окремих цілей, а ґрунтується на комплексному підході до формування мовленнєвої компетентності дошкільника [4].

Аналізуючи сучасну наукову літературу, зазначимо, що проблемі формування мовленнєвої компетенції приділяли увагу К.Ушинський, А.Богущ, А.Капська, О.Карпенко, Т.Ладиженська, Р. Мартинова, Л.Мацько, А.Михальська, О.Мурашов, Г.Сагач, Л. Скуратівський та ін. Водночас, можемо констатувати дефіцит наукових досліджень щодо формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку.

У сучасній освіті провідного значення набув компетентнісний підхід – спрямованість навчально-виховного процесу на досягнення результатів, якими є ієрархічно підпорядковані ключові, загальнопредметні і предметні компетентності [11].

Під компетентностями дошкільника педагоги під розуміють здатність особистості розв'язувати життєві ситуації. Заклад дошкільної освіти має реалізовувати збалансований навчально-виховний підхід, спрямований на розвиток дитини, підтримувати формування у неї елементарних життєвих компетентностей, а також формувати та покращувати фізичний, емоційний, соціально-моральний, художньо-естетичний та пізнавальний потенціал дошкільника [1].

Дошкільний вік – це віковий період 3-6 років, який поділяють на молодший вік (3-5 років) та старший (5-6 років). Саме в цей вік крім фізіологічних змін відбувається низка інших новоутворень, які в подальшому впливають на розвиток та формування особистості, серед них – опанування елементарними правилами поведінки у суспільстві, коли дитина виходить за межі родини та починає налагоджувати відносини зі сторонніми людьми.

Серед факторів, які допоможуть у формуванні вищевказаних новоутворень дошкільника, особливе місце посідає мовленнєвий розвиток, адже саме він більшою мірою визначає комунікативний, інтелектуальний та загальнокультурний рівень дитини.

Пріоритетним завданням вихователя є активізація мовленнєвого розвитку дитини, адже цей процес повинен бути спрямований у потрібне русло та сприяти закріпленню у дитини мовленнєвої грамотності та культури. Кінцевим результатом роботи педагога є формування зв'язного мовлення дитини та підготовка її до школи з метою подальшого формування мовленнєвої компетентності особистості.

Сучасні дослідники зазначають, що *мовленнєва компетентність* – це можливість людини формувати свої думки, враження, звернення тощо в будь-яких формах мовленнєвого висловлювання за допомогою невербальних

і вербальних засобів. Саме за допомогою мовлення і мови дитина вчиться пізнавати і взаємодіяти зі світом у всіх сферах своєї життєдіяльності. Компетенції, які об'єднує мовленнєва компетентність – фонетична, граматична, лексична, монологічна та діалогічна [4, с.55].

В різні часи педагоги по-різному трактували визначення «мовленнєва компетентність». За С.В.Подліною, це вміння доречно та адекватно користуватися мовою в практичних ситуаціях (висловлювати свої бажання, думки, прохання, наміри тощо), використовувати для цього як мовні, так і позамовні (жести, міміка, рухи) та інтонаційні засоби виразності [27].

На думку Є.Д.Божовича, під мовленнєвою компетентністю розуміється система умінь, які необхідні учаснику мовного середовища для мовленнєвих контактів з іншими [5].

У Базовому компоненті дошкільної освіти мовленнєвий розвиток дитини виділено в окрему освітню лінію «Мовлення дитини». Саме цей напрям є одним з пріоритетних у випускника дошкільного закладу і показує рівень засвоєння дитиною культури мовлення та спілкування в цілому, а також елементарних правил користування мовленням у різних видах своєї діяльності. Складовими змісту роботи з мовленнєвої компетентності старшого дошкільника за освітньою лінією «Мовлення дитини» є:

- звукова культура мовлення;
- граматична правильність мовлення (граматика);
- словникова робота (словник);
- зв'язне монологічне і діалогічне мовлення.

У сучасній редакції мовленнєву компетентність характеризують як здатність дитини виражати в будь-яких формах мовленнєвого висловлювання свої думки, враження, звернення за допомогою невербальних та вербальних засобів. Тобто мова розглядається як засіб зв'язку для отримання інформації від конкретно-чуттєвого до понятійно-абстрактного. Саме дошкільний вік є тим сприятливим віковим періодом для навчання мови особистості.

Зміст освітньої лінії «Мовлення дитини» ґрунтується на цілісному підході до формування мовленнєвої компетентності як одного із головних чинників і умови розвитку та становлення особистості старшого дошкільника. Тому при плануванні та проведенні мовленнєвих занять потрібно враховувати не менше 3 вищеназваних складових, чергуючи їх між собою [2].

У мовленнєвій компетентності старшого дошкільника виділяють такі компетенції:

- Фонетична компетенція полягає у правильній вимові всіх звуків та звукосполучень мови згідно з її орфоепічними нормами, а також добре розвинений фонематичний слух, що дозволяє поділяти фонеми; володіння інтонаційними засобами виразності мовлення такими як: сила голосу, логічні наголоси, темп).
- Граматична компетенція дозволяє неусвідомлено вживати граматичні форми мови згідно норм і законів граматики (число, рід, відмінок, клична форма тощо), чуття граматичної форми.
- Лексична компетенція відповідає за наявність запасу слів у межах певного вікового періоду, здібність до точного використання лексем, адекватне вживання образних виразів, прислів'їв, приказок, фразеологічних зворотів.
- Діамонологічна компетенція полягає в розумінні зв'язного тексту, вміння звертатись із запитаннями до співрозмовника та відповідати на подані питання, вміння розпочинати розмову та підтримувати її, а також складати різні види розповідей.
- Комунікативна компетенція – це остаточний результат сформованості мовленнєвої компетентності, коли на практиці дитина комплексно застосовує мовні і немовні засоби з метою комунікації, спілкування в конкретних соціально-побутових ситуаціях, уміння орієнтуватися в ситуації спілкування, ініціативність спілкування.

Мовленнєву компетентність потрібно формувати в дітей вже з раннього віку, й основним завданням вихователів є мовленнєва підготовка малюка до школи, щоб він освоїв відповідні мовленнєві знання, навички та вміння, які будуть необхідні для спілкування [8].

Прийоми і зміст роботи з дітьми в цьому напрямі залежать від їхніх вікових особливостей. Наприклад, для дітей третього року життя важливим є використання різних режимно-побутових процесів, під час яких педагог, спілкуючись з малюками, повинен називати предмети, дії та їхні характеристики – «круглий м'яч», «повітряна кулька» тощо; потрібно навчити дітей супроводжувати свої дії мовленням – «Чищу зуби», «Читаю книжку»; навчити дітей звертатися до однолітків і дорослих із пропозиціями чи проханнями – «Давай подивимось мультфільм», «Давай пограємось іграшками», «Почитай, будь ласка, казку».

Мовленнєві завдання у роботі з дітьми старшого дошкільного віку значно ускладнюються. На п'ятому році життя уявлення дитини про діяльність людей, про навколишнє середовище значно розширюються, у дитини з'являються нові теми для спілкування з дорослими та однолітками, постає потреба погодити умови гри, скоординувати трудові дії. Тому основну увагу потрібно приділяти розвитку монологічного й діалогічного мовлення, формувати навички культури мовлення (привітатися, ввічливо звернутися, подякувати, попроситися тощо) [2].

Діти шостого року життя повинні навчитись граматично правильно, чітко та виразно висловлювати свої думки. Вихователь повинен звертати особливу увагу на помилки в мовленні дітей під час повсякденного спілкування. Для дітей, які неправильно вживають граматичні форми, припускаються помилок у вимові звуків, проводять спеціальні ігри та вправи на їх виправлення. Для формування правильного темпу мовлення, закріплення вміння керувати силою голосу з дітьми вивчають лічилки та скоромовки. Особливої уваги потребує навчання дітей пояснювального описового мовлення. Словесні доручення є одними з найбільш ефективних

прийомів при пояснювально-описовому мовленні (пояснити товаришу нову рухливу чи дидактичну гру, зміст малюнка, трудовий процес тощо).

Також формуванню мовленнєвої компетентності сприяє участь дітей в інсценуванні художніх творів, участь у театральних виставах тощо. Однією з умов удосконалення мовленнєвої компетентності та успішної підготовки дитини до школи дитини є заохочування щодо мовленнєвих досягнень, адже саме це буде підтримувати емоційний стан дитини та надавати впевненості старшому дошкільнику в своїх силах [7].

Щодо формування зв'язного мовлення дітей в період старшого дошкільного віку Л.О.Калмикова виділяла три основні різновиди:

- форма вигуку, яка є не справжнім мовленням, а тільки засобом передачі будь-якої емоції, вони є тими мовленнєвими реакціями, які виникають мимовільно, тобто реагування на щось хороше чи погане, цікаве чи нецікаве на явище, процес, дію;
- форма діалогу, діалогічне мовлення, за яких відбувається чергування питання й відповіді (розмова; бесіда, полілог);
- форма монологу, що реалізовується в таких функціонально-сміслових структурах як опис (характеристика станів, дій, людей, явищ), розповіді та міркування (дитина встановлює причинно-наслідкові зв'язки).

Дослідники визнають, що з чотирьох років у дітей можна спостерігати не лише види діалогічного мовлення, а і монологічного, а саме розповідь, опис, міркування тощо. Основою для монологічного мовлення є граматичні та фонетичні уміння, які були набуті раніше. Робота з дітьми показує, що діти, оволодівши діалогічним мовленням, з п'яти років починають досить швидко опановувати монологічне мовлення, висловлюються достатньо інформативно, розширено, з відстеженням причинно-наслідкових зв'язків.

Також для мовлення дітей старшого дошкільного вікового періоду властиві ситуативні мимовільні висловлювання, активно використовуються

немовні форми спілкування та контекстове монологічне мовлення. Дитина п'яти-шести років ще не на високому рівні оперує допоміжними засобами виразності, до яких належать інтонація, наголоси, система пауз. Невеликий відсоток дошкільників має добре розвинені позамовні засоби (жести виразності, міміка), які вдало поповнюють сталі коди мови [10].

Діти старшого дошкільного віку прагнуть ділитись своїми думками, емоціями, почуттями, дошкільник фіксує знання про довкілля та про себе безпосередньо. Монолог старшого дошкільника звернений до реального співрозмовника, і внаслідок взаємодії дитина може в ході свого монологічного мовлення коригувати інформацію, тобто доповнювати, розгортати незнайоме чи малознайоме. Ця особливість пов'язана з інтелектуальним розвитком дошкільника, в якого до п'ятирічного віку поволі зникає потреба в опорі на об'єктивні відношення, що безпосередньо сприймалися ним. Ця особливість дозволяє заповнювати граматичну, лексичну неповноту мовлення [15].

Мовленню дитини 5-6 років властиві всі стадії монологу:

- формування загального задуму й мотиву, які є відомими дитині від початку в загальних рисах;
- етап внутрішнього мовлення, що спирається на семантичний запис з його потенційними зв'язками, адже внутрішнє мовлення є прикладом можливості засвоєння монологу;
- стимуляція глибоко синтаксичної структури;
- розгортання зовнішнього зв'язного говоріння, що матеріалізується у поверхово-синтаксичній конструкції.

Саме у старшому дошкільному періоді має місце критичне ставлення до мовлення. Дошкільник більше прислухається до звуковимови, більше уваги приділяється інтонації та дикції, удосконалюється орфоепічна літературна вимова.

Фахівці зазначають, що в цей період в результаті засвоєння семантичних відтінків значення слів у дитини розширюється словниковий запас. Дошкільники рівномірно користуються всіма частинами мови, вживають складні слова, доцільно використовують приказки, прислів'я, фразеологізми, образні вирази [22].

Проведенні дослідження Л.О.Калмикової свідчать про те, що словниковий запас дітей складається в більшій мірі з іменників та дієслів. А також іменники вживаються у називному відмінку саме для вираження підмета. Особливістю мови цього вікового періоду є так звана дієслівність, тому що діти більше використовують дієслова, які пов'язані з діяльністю [15].

Дошкільники п'яти років активно збільшують кількісно та якісно словниковий запас, але ми можемо спостерігати семантичні помилки, неправильне розуміння деяких часових, просторових та абстрактних понять, погано ще сприймаються слова з переносним значенням, прислівники, збіднілим є словник дитини на прикметники порівняльного ступеня, образні вирази тощо.

В цей період продовжується засвоєння суфіксів, відбувається вдосконалення граматичної правильності мовлення, спостерігається прагнення до влучного й точного вживання граматичних форм, що виявляється у критичному ставленні до власної мови і мови однолітків. Формуються навички самокорекції й корекції мовлення. Отримані вміння забезпечують перехід дошкільника на більш вищий рівень розвитку зв'язного мовлення.

Одним з важливих якісних новоутворень дітей старшого дошкільного віку є поява регулювальної та планувальної функцій мовлення. Дошкільник старшого вікового періоду вміє складати розповіді за планом та вміло планує свою майбутню мовленнєву діяльність. Дослідники стверджують, що для дітей характерний розмовний стиль мовлення; більшість використовує діалог з елементами монологу.

Вміння, які є у дитини, – це складання невеликого тексту з декількох речень за певною темою. В них вже можуть бути присутні елементи власних роздумів.

Означену проблему досліджувала Н.Г.Пехомова, яка стверджує, що у дітей старшого дошкільного віку зв'язне мовлення досягає досить високого рівня. У процесі комунікації дошкільники можуть відповідати дуже точно, розгорнуто або коротко, залежно від ситуації, зрозуміло для оточуючих. Діти цього віку активно беруть участь у діалогах, полілогах, вміють швидко формувати запитання і так же само реагувати на чужі [24].

Дослідження зарубіжних та вітчизняних педагогів показують, що дитина шостого року може чітко і послідовно скласти сюжетну лінію на певну тему, може висловити свої думки та аргументувати свої висловлювання. У цей період активно розвивається мовленнєво-творча діяльність, при правильній організації якої відбувається розвиток початкових літературно-художніх здібностей.

У цілому в дошкільників яскраво розкривається процес інтеграції та диференціації мовлення у системі пізнавальних функцій. Мовлення стає регульовальним та окремим процесом, свідченням чого є формування самооцінної мовної діяльності, прямо не пов'язаної з практичними діями. Дитина цього віку включається у розмову на позаситуативні теми (наприклад, пізнавальний зміст, оцінення вчинків героїв оповідання), самостійно складає оповідання, казки, віршики. Такий рівень мовлення вимагає спеціальної роботи дорослого з розвитку зв'язного мовлення.

Отже, розвиток мовленнєвої компетентності є головною метою навчання дітей старшого дошкільного віку рідній мові, за допомогою зв'язного мовлення дошкільники мають можливість спілкуватися з однолітками та дорослими. Мовленнєва компетентність є необхідною умовою для подальшого успішного навчання та формування особистості [21].

1.2. Значення, сутність і види літературної діяльності дітей старшого дошкільного віку

Мовленнєва компетентність відіграє провідну роль у процесі розвитку дитини та посідає основне місце в загальній системі роботи з формування мовлення в дитячому садку. Мовлення містить в собі всі досягнення дитини в оволодінні рідною мовою, розширенням словникового складу, граматичним і звуковим ладом. Володіння навичками мовлення дозволяє дитині вільно спілкуватись з дорослими та однолітками, дає можливість отримати потрібну їй інформацію, а також передати накопичені враження та знання про навколишнє середовище.

Підвищена емоційна чуйність у сприйманні художнього слова є однією з провідних цінностей дошкільника. Уміння досить яскраво переживати події, які описані у художньому творі, з деяким хвилюванням простежувати сюжет твору – це все належить до визначальних засобів формування морального досвіду дитини дошкільного віку [28].

Художні твори є важливим засобом виховного впливу на дитину дошкільного віку. Це не випадково, адже художня література є цінним засобом виховання особистості. Адже саме художній твір є скарбницею багатств людського духу, засобом пізнання невідомого. Активним вольовим процесом є сприймання художнього твору, в процесі чого дитина не пасивно засвоює зміст, а співпереживає героям, уявно пересить в сюжет твору. Цей ефект, який виникає, за своїм сенсом є процесом самопізнання дитини, тобто дошкільник ознайомлюється з системою цінностей, серед яких вибирає свої індивідуально-особистісні.

Художня література має багаті засоби формування духовних цінностей та виховання гуманних почуттів, що робить її однією з пріоритетних серед інших видів мистецтва, адже саме ці засоби є фундаментом морального виховання дитини-дошкільника. Ця перевага проявляється і в здатності

активно впливати на розум та почуття дитини, розвивати її емоційність та емпатійність. Розвиток цих якостей досить важливий, адже недостатність їх зумовлює штучне обмеження можливостей дитини, призводить до виховання людини, яка не розуміє, не відчуває, не співпереживає.

Художні твори є чудовим поштовхом до значних змін в емоційній сфері дошкільника, адже завдяки їм у дитини з'являється відгук на різноманітні життєві ситуації, змінюється відношення до подій та речей навколо себе. Завдяки сформованим моральним цінностям дитина зможе протистояти тиску негативних зовнішніх впливів. Тому вихователь повинен звертати особливу увагу на добір творів [17].

Основними засобами розвитку виразності дитячого мовлення є художні твори, а також усна народна творчість, включаючи малі фольклорні форми (приказки, прислів'я, потішки, загадки, фразеологізми, лічилки). Тому важливим засобом виховання мовленнєвої культури дошкільника є фольклорні жанри. Саме художнє слово, художня література є тим невичерпним джерелом знань, мудрості та духовності.

Величезним засобом емоційного розвитку дошкільника є дитяча література, адже спостерігаючи за дорослим, який з певним виразом обличчя розглядає та читає ту чи іншу книгу, дитина починає наслідувати емоції читача, який передає міміку персонажів літературних творів – показує як вони сумують, радіють, дивуються та інше. Завдяки літературним творам маленька дитина вчиться співчувати, сумувати та радіти. Тобто вона не тільки ознайомлюється з емоційними станами людини, а ще вчиться передавати, відчувати емоції та почуття.

Художні твори дають змогу розширювати світогляд дитини, розкривати таємниці природи, а також знайомитись з подіями минулих років, відкривати невідомі країни тощо. Дитяча література вчить дітей дошкільного віку працювати у колективі ровесників, не ображати один одного та ділитися іграшками.

Твори художньої літератури – це потужний засіб, який дозволяє сформувати правильну звуковимову та фонематичний слух, розширити словник дитини та навчити розвитку зв'язного мовлення.

Опрацювання дитиною твору художньої літератури включає два головних компоненти: сприймання та відтворення, які можуть реалізовуватись у різних формах. Багато педагогів (В. Т. Кудрявцева, О. М. Дяченко та ін.) дотримуються думки, що художнє сприйняття має зв'язки з уявою, і це не дивно, адже саме під час сприйняття людина починає уявляти, надаючи образ явищу, предмету, процесу тощо.

Провідним механізмом у процесі сприйняття твору художньої літератури є акцентування – виділення з великої кількості інформації найбільш характерних рис. Адже саме в цьому процесі дитина навчається сприймати художні образи і доповнювати їх власною уявою, а також співвідносити їх зі своїм особистим досвідом [14].

Для вихователя дуже важливо організувати роботу з розвитку художніх здібностей саме таким чином, щоб обраний твір був підкріплений відповідною практичною перетворювальною діяльністю, тому розповідь чи казку, які містять в сюжеті декілька дійових осіб доречніше інсценувати (казка «Рукавичка», «Ріпка»), твори, в сюжеті яких міститься один герой чи явище («Весна» І. Франка), що описують певні події (вірші «Дощик», «Білі гуси» О.Олеся), ефективно переказувати, обговорювати, змінювати тощо.

Тому провідними видами діяльності з літературними творами є читання та розповідання, виразне читання, робота з книжкою, театралізовано-ігрова діяльність та інсценування.

Читання та розповідання полягають у тому, щоб залучити дошкільника до вивчення напам'ять, слухання і розповідання невеликих художніх творів. Ці процеси навчають дошкільника сприймати, розуміти виразні засоби твору, а саме зачини, основні частини, кінцівки, афористичність, відповідати на запитання, які стосуються сюжету казки. У цьому віці діти вже починають оцінювати вчинки героїв і головне – навчаються висловлювати своє бачення,

ставлення до тих чи інших подій, які відбуваються у сюжеті. Особливо важливими є казки, в яких поєднуються вигадані та реальні речі, адже це дозволяє навчити дитину їх розмежовувати. У дітей старшого дошкільного віку спостерігається більше взаємодії з природними об'єктами та явищами, ніж з фантастичними, і саме завдяки дитячим книгам ці знання систематизуються.

В процесі читання та розповідання дитина ознайомлюється з жанрами дитячої літератури, до яких належать легенди, вірші, казки, оповідання, скоромовки, загадки тощо. В результаті діти можуть емоційно та самостійно передавати зміст літературних творів, при цьому зберігати послідовність сюжету твору, розуміти моральний та виховний зміст подій, а також передавати емоційні стани описуваних подій та героїв [18].

Наступним видом літературної діяльності дітей старшого дошкільного віку є *виразне читання*. Полягає в тому, щоб старший дошкільник чітко читав вірш та свідомо запам'ятовував його, при цьому важливо виразно передати сюжет твору, правильно передавати мелодійність та ритмічність мови, дотримуватись відповідної інтонації та смислових пауз, таким чином навчатись контролювати та оволодівати своїм голосом (підвищувати або знижувати його залежно від сюжету твору). Чудовим способом для того, щоб опанувати виразне читання, є проведення занять на природі. Адже якщо сюжет віршів співпадає з настроєм природи, то це ще більш атмосферно, пізнавально та повчально. Це є одним з дієвих способів звернути увагу на відчуття, на оточення, що виникають у дітей. Вихователь під час таких занять контролює емоційний стан дитини.

Третім видом літературної діяльності дітей старшого дошкільного віку є *робота з книжкою*. Цей вид діяльності полягає в розвитку інтересу до книги, допомагає навчити дитину використовувати книжку як засіб організації пізнавального відпочинку, формує вміння самостійно діяти з книжкою та прищеплює бажання до цього. Під час роботи з книгою дитина вчиться дотримуватись правил гігієни читання та зберігання книги.

Знайомити дитину з книгою потрібно починати ще з обкладинки, навчити дошкільника звертати увагу на зовнішній вигляд та розповідати їм про процес створення тієї чи іншої книги (хто їх пише, де друкують та інше). Для того, щоб діти звертали увагу на зовнішній вигляд книги, можна організувати виставки дитячих книг, щоб вони могли порівнювати їх [10].

Ознайомлюючи дітей з книгами про природу, доцільно буде порівнювати розповідь чи ілюстрацію книги з натуральним виглядом явищ чи об'єктів природи (наприклад, як дме вітер, опадає листя восени та інше). Цікавим завданням буде проілюструвати розповідь у якої немає малюнків. Адже дитина зможе виділити головне, проаналізувати описані події, творчо попрацювати або ж індивідуально або в групах. В результаті це буде взаємодія з ровесниками та комунікація між ними.

Інсценування і театралізовано-ігрова діяльність спонукає дітей самостійно організувати ігри – театралізовані ігри та драматизації, ігри за сюжетом художніх творів; розігрувати зміст знайомих забавлянок, казок, українських дитячих народних пісень; надає можливість інсценувати нові художні твори, промовляти авторський текст, виготовляти атрибути та декорації до віршів, казок, оповідань. Робота з природними матеріалами в декоруванні тих чи інших творів може стати досить корисним засобом.

Отже, щоб дитина мала змогу осмислити ідейно-художню сутність казки, потрібно провести бесіду, але не потрібно поспішати ставити запитання після прочитання, адже дитині потрібна пауза для усвідомлення почутого, потрібно дати можливість пережити події, про які вони почули. А вже потім запитувати, чому в казки така назва, як вони відносяться до тих подій, які відбувались у творі, і тому подібне.

Креативна переробка вищенаведених методів, доповнення їх один одним мають можливість отримати високий результат, прищеплювати цікавість дітей до книги, розвивати комплексно їх художні, творчі здібності та створювати умови для самостійної діяльності [5].

Висновки до розділу 1

Отже, мовленнєвий розвиток дитини є одним з головних інструментів, за допомогою якого малюк встановлює контакт з навколишнім середовищем та безпосередньо із суспільством. Під мовленнєвою компетентністю розуміють можливість людини формувати свої думки, враження, звернення тощо в будь-яких формах мовленнєвого висловлювання за допомогою невербальних і вербальних засобів. У старшого дошкільника мовленнєва компетентність являє собою сукупність фонетичної, лексичної, граматичної, діалогової та комунікативної компетенцій.

Для сучасного світу характерна комп'ютеризація всіх сфер діяльності і, як наслідок, формування мовленнєвої компетентності дитини гальмується. Тому мета вихователя в закладі дошкільної освіти – створення належних умов для повноцінного мовленнєвого розвитку дітей з використанням різних методів, засобів і прийомів.

Мовленнєва компетентність відіграє провідну роль у процесі розвитку дитини та посідає основне місце в загальній системі роботи з формування мовлення в дитячому садку. Мовлення містить в собі всі досягнення дитини в оволодінні рідною мовою, розширенні словникового складу, оволодінні граматичним і звуковим ладом. Володіння навичками мовлення дозволяє дитині вільно спілкуватись з дорослими та однолітками, дає можливість отримати потрібну їй інформацію, а також передати накопичені враження та знання про навколишнє середовище.

Основними засобами розвитку виразності дитячого мовлення є художні твори, а також усна народна творчість, включаючи малі фольклорні форми (приказки, прислів'я, потішки, загадки, фразеологізми, лічилки), які є важливим засобом щодо виховання мовленнєвої культури дошкільника. Саме художнє слово, художня література є невичерпним джерелом знань, мудрості та духовності.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЕВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ЛІТЕРАТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Наукові підходи і педагогічні принципи формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку засобами літературної діяльності

Досліджуючи процес формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку засобами літературної діяльності, ми виділили основні методичні засади його організації, до яких віднесли:

1. Методологічні підходи і педагогічні принципи формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку засобами літературної діяльності.
2. Методичний досвід формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку засобами літературної діяльності.
3. Форми і методи формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку засобами літературної діяльності.

Під *методологічними підходами* розуміють наукові засади, на яких базується пояснення досліджуваних наукових явищ і виникають їх закономірності. Методологічні підходи формулюють загальну програму побудови процесу пізнання і реалізуються в дослідженні в усіх областях діяльності та на всіх стадіях конкретного пізнавального процесу.

Головною метою національної дошкільної освіти є створення сприятливих умов для творчої самореалізації та особистісного становлення кожного дошкільника, формування її життєвої компетентності, серед яких мовленнєва, а також розвиток в неї життєвих цінностей [3].

Провідними методологічними підходами, які мають бути використанні для виконання цієї мети, є культурологічний та особистісно-орієнтований. Саме вони сприяють розвитку мовленнєвої компетентності, яка допомагає дитині активніше соціалізуватися в сучасному глобалізованому світі.

Культурологічний підхід. Основними завданнями в процесі інтеграції України до європейської спільноти є орієнтація на загальноєвропейські вимоги та рекомендації щодо реформування вищої освіти та формування культурологічної компетентності майбутніх педагогів.

В процесі організації освітнього процесу починаючи з дошкільних закладів, педагог повинен організувати навчання на культурологічному підході, з урахуванням рис багатьох культур і передусім відмінне вивчення особливостей етнокультури (української народної культури), засвоєння закріплених у ній морально-етичних настанов та цінностей. Усна народна творчість – це джерело художньої літератури, через яку дитина починає оволодівати найціннішим багатством української мовою, історією, звичаями, традиціями тощо [30].

Культурологічний підхід описаний у працях С. Сафарян, М. Борецького, Л. Мирошниченко, Д. Затонського, О. Слободенюк, Д. Наливайко та ін.

Проаналізувавши праці, можна виділити такі структурно-функціональні елементи підходу:

- система вмінь та знань, що актуалізуються в певну історичну епоху;
- розуміння людиною типу культури, до якої вона відноситься і прийомів особистісного розвитку в процесі знайомства з нею;
- усвідомлення взаємозалежності моралі, культури, особистості, цінностей культури та освіти в суспільстві;
- уявлення про місце і образ вихователя як носія культури і знань в процесі педагогічної діяльності.

Результатом цього підходу є не знання, а оволодіння елементами культури, поведінки, навчання, моралі, спілкування. Більшість учених акцентують на необхідності взаємозв'язку освіти і культури, який встановлюється через збереження, узагальнення і відродження культурно-освітніх традицій етносу, народу, нації. Сучасний вчитель повинен спрямувати всі зусилля на формування компетентностей, це людина, яка надихає своїх учнів на навчання.

Мовленнєва компетентність, яка формується засобами літературної діяльності, передбачає здатність передавати художньо-естетичні враження від сприйняття фольклорних і літературних творів, що показує ціннісне відношення дошкільника до художнього слова як культурного явища, електронної чи друкованої книги, достатній для художньої комунікації рівень літературної ерудиції [33].

Особистісно-орієнтований підхід. Провідною тенденцією розвитку світових процесів соціума є централізація на підвищення ролі людського фактору у системах. Якщо члени будь якого суспільства не задовольняються свої основні потреби, процес розвитку у нього відсутній.

Базовий компонент дошкільної освіти і Державний стандарт початкової освіти передбачає взаємозв'язок методологічних підходів, тому наступним є особистісно-орієнтований підхід, у межах якого заклад дошкільної освіти максимально враховує права дошкільника, здібності, інтереси, потреби для цілеспрямованого розвитку дитини, враховує її вікові особливості розумового, психологічного та фізичного розвитку.

Особистісно-орієнтований підхід до розвитку мовлення дає можливість найбільше врахувати рівень мовленнєвого розвитку та мовні здібності, наміри, індивідуальні особливості кожної дитини й стимулювати ці творчі прояви з орієнтацією на її індивідуальність.

Отже, в результаті зміни вектору сучасної мовної освіти виникає необхідність змінювати методологічні позиції. Дошкільник є мовленнєвою особистістю, яка повинна навчитись доречно і грамотно висловлюватись,

ефективно та вільно спілкуватись, вихователь повинен підготувати дитину до успішного життя і суспільстві. Виконання освітніх і соціальних завдань в роботі закладу дошкільної освіти виконуються насамперед тільки тоді, коли психологи та педагоги використовують принципи для врегулювання і спрямування процесу становлення мовленнєвої особистості дитини [5].

Принципи формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку засобами літературної діяльності. Правила, під дією яких здійснюється психолого-педагогічний вплив на розвиток мовленнєвої компетентності старшого дошкільника, називають *принципами*. Для формування цієї компетентності найдієвішими є принципи природовідповідності, доступності, культуровідповідності, особистісного розвитку дітей у формуванні мовленнєвої компетентності та наочності.

Принцип природовідповідності першим описав Я.А.Коменський. Обгрунтовуючи всі правила виховання і навчання дітей, він проводить паралель їх з природою. Він стверджує, що в природі все проходить своєчасно. Садівник у своєму саду робить все своєчасно. Він не саджає рослину взимку, адже сік, який такий потрібний для її росту, концентрується у корінні і тільки весною сік прямує від коріння до верхніх гілочок [3].

Ян Коменський порівнює життя людини з порами року. Весна – це період дитинства, літо – юності, осінь – зрілого віку, зима – старості. І навесні потрібно розпочинати навчання, ранкові години є найбільш ефективними для навчання, а також все, що потрібно бути до вивчення, має бути структурованим, розділеним до віку та бути вивченим тільки те, що доступно для даного вікового періоду. Сензитивним періодом для формування мовленнєвої компетентності є старший дошкільний вік.

Також вихователь повинен дотримуватись принципу доступності, який спонукає враховувати особливості розвитку дошкільників, а також аналізувати навчальний матеріал з точки зору можливостей дітей, щоб вони не відчували інтелектуальних, моральних, фізичних перевантажень.

Принцип культуровідповідності передбачає формування мовленнєвої компетентності літературними засобами через культурні надбання народу. Цей принцип показує нерозривний зв'язок культурного надбання народу з вихованням, із знаннями його культури, історії. Цей принцип повинен використовуватись у всіх сферах життя людини, а особливо підростаючого покоління – у взаєминах, побуті, виробничій діяльності, кіно, радіо, театрі, телебаченні, літературі і найголовніше – в освіті та вихованні.

Принцип особистісного розвитку дітей у формуванні мовленнєвої компетентності. Цей принцип передбачає, щоб кожна методика містила в собі арсенал всіх необхідних впливів, аби вихователь міг забезпечити психологічну комфортність засобами їх мовленнєвої практики, створити такі умови для дитини, щоб заняття були цікавими, очікуваними і бажаними.

Психологічні технології обов'язково повинні бути пристосовані до мовно-мовленнєвих здібностей та індивідуальних особливостей дітей певного віку, щоб дитина надалі могла всебічно розвиватись і реалізовувати свої інтереси, мотиви та бажання. Цей принцип є досить важливим для всебічного розвитку особистості для розвитку інтелектуальних та фізичних здібностей, духовних якостей [25].

Принцип наочності займає одне з провідних місць в організації навчання дітей. Адже вченими доведений той факт, що якщо дошкільник вчить декілька незнайомих слів без наочності, то він матиме великі труднощі, але якщо слова пов'язати з картинками, дитина швидко засвоює їх.

Психологічними підставами застосування наочного матеріалу є можливість мобілізувати психічну активність дітей, підняти зацікавленість дітей до занять, переводити свідому увагу в підсвідому, знижувати втому, підвищувати рівень творчої уяви тощо.

Саме завдяки наочності лінгвістичний матеріал засвоюється активніше, адже образна пам'ять в цей період у дитини більш розвинена, ніж словесно-логічна [31].

2.2. Методичний досвід формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку засобами літературної діяльності

Перші методики розповідання і художнього читання дошкільникам почали використовувати завдяки педагогу К.Д. Ушинському у ХІХ столітті. Саме цей дослідник започаткував сучасні методики організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей. К.Д. Ушинський приділяв значну увагу розповіді, читанню, вивченню з дітьми поетичних творів. Вчений аналізував художній твір як такий, що надає дошкільнику можливість побачити життя народу крізь роки в різних його проявах. Одночасно педагог застерігав, що в дитини в цей період ще життєвий досвід на недостатньому рівні, тому сприймання творів є дуже специфічним, і одним із важливих завдань вихователя є навчити дитину сприймати художній твір в єдності змісту і форми. Як працювати з художньою літературою, вчений зафіксував у різних своїх методичних вказівках, де радив вихователям готуватися старанніше до читання художніх творів, підбирати їх відповідно вікового періоду, зі зрозумілим змістом; наперед продумувати, як розтулмачити невідомі слова в тексті. Він пропонував провести попередню бесіду і підготувати дитину до сприймання. Так, дослідник помічає, що перед читанням байки педагог повинен нагадати дітям будь-яку подію з їхнього життя, в якій виразно проявилися ті недоліки поведінки, про які ведеться в байці, тоді суть байки діти добре зрозуміють [33].

Також під час читання творів К.Д.Ушинський не радив стомлювати дитину великою кількістю запитань. Він звертав увагу на те, що при читанні художніх творів морального змісту не слід наполегливо акцентувати моральний висновок. Педагог значну частину своїх досліджень приділяв і роботі з поетичними творами, пропонуючи за допомогою поетичних творів розвивати в дітей логічне мислення та образне мовлення.

С.Ф. Русова значну увагу приділяла вихованню дітей засобами художньої літератури, про що писала у своїй педагогічній концепції «Український національний дитячий садок». Щодо процесу сприймання, слухання і розуміння дітьми сюжету творів художньої літератури вона говорила, що дитина, сидячи нерухомо під час слухання твору, не марно витрачає час, адже за цей час вона сприймає емоції героїв цього твору, її душа збагачується почуттями співпереживання та любові до інших людей. Саме вона пояснює, що дитина так любить слухати казки та оповідання тому, що дошкільник розвивається з великою швидкістю і не завжди може усвідомити самого себе, людей, які знаходяться навколо нього, дитина хоче в цей момент пізнати себе та почути свій внутрішній стан. Саме в художньому творі дитина порівнює себе з іншими, порівнює свою поведінку тощо. Софія Федорівна констатувала, що обрати художній твір для сприймання дитиною – це досить тяжка праця, адже потрібно, щоб це художнє слово викликало саме той гуманний та моральний настрій, який потрібен.

Дослідниця зазначала, що нелегко вибрати для дитини те оповідання, яке б захопило її, викликало той суто моральний, гуманний настрій, який найчастіше створюється під впливом художнього слова. Чим молодша дитина, тим обережніше потрібно обирати оповідання, адже в неї досить обмежений досвід та недостатньо розвинуте мовлення. Разом з тим потрібно пам'ятати, що кожен літературний твір має бути високохудожнім, дарувати дітям радість, сповнювати вірою в добро.

Методикою проведення різних видів художньо-естетичної діяльності цікавилась значна кількість вчених і в другій половині ХХ століття.

Вчена Н.С. Карпинська вивчала місце художнього слова у вихованні дітей дошкільного віку. Саме вона говорить про те, що зміст літературного твору може засвоюватись не з першого разу, багато чого дитина засвоює при повторному читанні. Її дослідження показали, що дитина старшого дошкільного віку має значно вищий рівень сприймання художнього слова, навички простежувати розгляд вчинків та подій з авторської сторони. І саме

ця внутрішня діяльність дозволяє дитині розуміти явища, в яких вона не бере участі, але починає сприймати ті події, і це є чинником подальшого розвитку дитини. Авторка зробила висновок, що художня література є ефективним засобом виховання лише за умови, якщо в результаті вона підвищує рівень художньої та пізнавальної діяльності дітей, їх моральне, естетичне і мовленнєве виховання [17].

Різні аспекти художньо-мовної діяльності було опрацьовані такими українськими вченими як О.І.Білан, А.М.Богущ, Л.В.Артемова, Н.В.Гавриш та інші. Богущ Алла Михайлівна, відомий психолог та педагог, досліджувала особливості поглядів дошкільника в процесі сприймання художніх творів. Проведені дослідження розвитку моральних оцінок у дітей молодшого шкільного віку свідчать про те, що діти цього вікового періоду недостатньо розуміють причини свого ставлення до героїв твору й розцінюють його, як «хорошого» або «поганого». В свою чергу, старший дошкільник вже обґрунтовує свої оцінки. Цей перехід у цих вікових періодах відбувається внаслідок того, що в дитини розвивається здатність співчувати та співпереживати героям художнього твору. Дошкільник починає підрозділяти своє емоційне ставлення й моральну оцінку щодо вчинків та подій сюжету твору.

Олена Станіславівна Монке вивчала розвиток оцінних суджень в художньо-мовленнєвій діяльності у старшого дошкільника, на підставі чого було визначені педагогічні умови та основні принципи результативного формування в дошкільників оцінно-етичних суджень. Серед педагогічних умов, які вона сформувала для результативного формування в дошкільника оцінно-етичних суджень, є такі:

- спрямування сюжету художніх творів – присутність морально-етичної частини художнього твору;
- наскрізне і тематичне планування творів художньої літератури у різноманітних видах діяльності;

- усвідомлення й розуміння дітиною суті авторської моральної позиції твору художньої літератури;
- забезпечення взаємозалежності навчально-мовленнєвої, театральної-ігрової та художньо-мовленнєвої діяльності з відтворення і закріплення дітиною сутності твору: аналітико-оцінний, мотивовано-спонукальний та характер висловлювань за твором та діяльністю ровесників;
- екстраполяція набутого оцінно-етичного досвіду в повсякденному спілкуванні з дорослими та однолітками [22].

Сьогодні в сучасній дошкільній дидактиці чільне місце відводиться саме мовленнєвому розвитку, тож у базовому компоненті дошкільної освіти виділена освітня лінія, яка має назву «Мовлення дитини» і відповідно представлена такими складниками:

- звукова культура;
- мовлення;
- словникова робота;
- граматична правильність мовлення;
- зв'язне діалогічне та монологічне мовлення.

Також існує програма розвитку дитини дошкільного віку від народження до шести років «Я у Світі», але вона не виокремлює мовленнєвий розвиток як сферу життєдіяльності чи змістову лінію, не програмує окремі заняття суто мовленнєвого змісту, як то було донині. Це не тільки не зменшує значущість означеного напрямку, а навпаки, підвищує мовлення як компонент, що обслуговує всі сторони життєдіяльності малюка, є основою всіх змістових ліній програми [6].

Виховна цінність художнього слова полягає в специфічному засобі втілення в ньому художнього образу як щільного узагальнення життєвих явищ та створення художньої моделі реального світу.

Отже, виховний вплив літературного мистецтва стає важливим за умови забезпечення активного сприйняття твору, максимально-повного емоційного переживання й проживання подій, взаємин, почуттів, про які в ньому йдеться.

Твори літературного мистецтва сприймаються дітьми по-різному: перше, як джерело інформації, інтелектуальне завдання, забава, повчальна історія, витвір мистецтва. Надзвичайно важливими є місце та значення фольклору, адже усна народна творчість – це джерело художньої літератури. Класичним зразком фольклору є казка, саме в ній ми простежуємо романтичну модель світу, саме її зміст навчає основних законів соціуму. Саме яскрава та колоритна мова казки пробуджує у дошкільника фантазію, уяву. Також важливі невеличкі за обсягом форми усної народної творчості (приказки, прислів'я, загадки), в яких простежується широке використання мовних виразних засобів.

Організацією сучасного освітнього процесу передбачено збільшення часу на ознайомлення з художньою літературою. Тож для забезпечення максимального педагогічного впливу слід вибудувати специфічну партитуру заняття, добирати доцільні методи та прийоми саме з цим текстом.

Методика сучасного світу на перший план ставить інтереси дитини і тому досить гнучко підходить до проведення літературних занять. У процесі своєї роботи та під час занять вихователь використовує малі форми усної народної творчості, підбирає їх під зміст занять, використовує для більш вдалої характеристики героїв. Саме під час такої роботи прислів'я, приказки, загадки, фразеологізми використовуються як допоміжна функція у розумінні змісту твору.

Прислів'я і приказки. Мала форма фольклору – прислів'я – доступна дітям усіх вікових груп. Вивчають їх напам'ять індивідуально або групами протягом дня. Досить часто використовуються приказки і прислів'я під час деяких пунктів режиму дня, під час яких завжди можна натрапити на привід для використання тієї чи іншої приказки. Наприклад, якщо дитина образила

когось із ровесників, то педагог може застосувати прислів'я: «Добре роби - добре й буде», «Рана загоїться, а лихе слово – ні». Прислів'я на тематику морального виховання можна використовувати після читання оповідань, якщо твір про чесність і правду, то можна використати прислів'я «Правда і в морі не тоне», «Краще гірка правда, ніж солодка брехня», «Доброму всюди добре» та інші. Бесіду про хоробрість та сміливість можна доповнити такими прислів'ями: «Сміливого куля боїться», «Вовків боятися – в ліс не ходити» та ін.

З дітками старшого дошкільного віку можна провести заняття на тему «Ох і цікаво в народі говорять», яке повністю буде побудоване на народних прислів'ях та приказках. Для цього вихователю потрібно підібрати приказки та прислів'я на кілька моральних тем, наприклад, про дружбу, скромність, ввічливість, чесність, добро, хоробрість. Розпочинається заняття з прислів'я, наприклад «Без труда нема плода». Діти пояснюють зміст прислів'я, наводять приклади з творів художньої літератури про працю, розглядають дії літературних героїв, можливо розповідають якісь житеві ситуації. Після цього розглядають інше прислів'я т.д [31].

Казки. Такий жанр фольклору як казка, яка може бути різна за змістом, сюжетною будовою, використовується на літературних заняттях усіх вікових груп. Але, як говорив Іван Франко, знайомити дитину з казкою потрібно обережно, адже для старших дошкільнят можна подавати сюжет казки в більш конкретних образах, а для молодших дітей більш в «ріденькому стані». Старші вже на вищому рівні сприймають різноматнітні життєві події, явища.

Для дітей раннього та молодшого дошкільного віку характерні казки «звіриного епосу», саме вони включають фантазію дітей, стимулюють їх цікавість до явищ природи. Дошкільникам середнього віку вже доступні чарівні казки. А діти старшого дошкільного віку вже здатні розуміти будь-яку казку. Педагог В.Сухомлинський говорив, що складовою вивчення будь-якої казки є розповідання, слухання, читання. Він дійшов висновку, що казка виховує любов до рідної землі, адже вона була написана народом. Перед тим,

як ви вирішили прочитати казку дитині, потрібно підготуватись і декілька разів прочитати її вголос, дотримуватись інтонаційного наголосу. Тільки тоді можна знайомити дитину з обраною казкою, для вихователя це повинно бути одним з професійних обов'язків. Український народ склав казку, письменник її записав, а донести її зміст до свідомості дитини – обов'язок вихователя.

Вихователь може вплинути на почуття дошкільнят лише тоді, коли перед цим вихователь проаналізував казку, підібрав вдалі засоби розповідання та виразного читання, кожне слово правильно вимовляє. Вихователь, готуючись до розповідання казки, повинен дуже добре її запам'ятати, щоб точно передати повтори, зачини, образні народні вирази, пісеньки; заздалегіть продумати, як і коли саме буде доречно повідомити значення слів, які будуть малознайомими для дітей. Зі структурою заняття, на яких використовується казка, можна ознайомитись у Додатку А, а з роботою на заняттях з іншими літературними творами – у Додатку Б [12].

2.3. Форми і методи формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку засобами літературної діяльності

Проблема формування мовлення в дітей дошкільного віку є досить актуальною, адже ступінь розвитку мови старшого дошкільника визначає рівень сформованості соціальних і пізнавальних досягнень дитини. Відповідно до цього формуються вміння висловлюватися та здобувати інші знання, також розв'язання таких проблем мовленнєвої компетентності дітей має здійснюватися в процесі щоденного спілкування з вихователями, батьками та особливо однолітками. Формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку засобами літературної діяльності, крім суттєвого пізнання розвитку мовлення з урахуванням індивідуальних психологічних особливостей кожної дитини, це процес формування внутрішнього суб'єктивного світу свідомої та здорової особистості [3].

Тож поданий підрозділ присвячено висвітленню сучасних форм і методів формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку засобами літературної діяльності. Різні аспекти цієї проблеми розкрито в дослідженнях А.М. Богуш, Л. Варзацької, М. Вашуленка, С. Караман, В. Карасика, Ю. Караулова, Л. Мацько, Л. Паламар, М. Пентиліук, Л. Скуратівського, Г. Шелехової, З. Бакум. Також проблемою розвитку мовлення дітей безпосередньо засобами літературної діяльності, займалися психологи Д. Ельконін, С. Рубінштейн та ін.

Розвиток комунікативної компетентності починається з набуття дитиною вміння встановлювати контакт із партнером у спілкуванні, дотримуючись усталених правил етикету. У повсякденному житті дитина спостерігає і наслідує приклади спілкування між собою дорослих та дітей. З цього можна сказати, що зразками комунікативної поведінки має бути притаманна широка палітра емоційно-інтонаційного забарвлення.

Старші дошкільнята особливо чутливі до мовлення, його граматичної будови й досить критично ставляться до чужих та власних висловлювань. Вони вже помічають мовні помилки й продовжують оволодівати тими граматичними формами під час застосування яких зазнають певних труднощів [5].

Діти ще з раннього віку вчаться обирати в загальному словесному потоці два слова, які узгоджують між собою, поступово додаючи до них дедалі більше інших слів, що також підлягають граматичній нормі. Потім з часом, шліфуючи звуко-вимову, розширюють свій лексичний запас, удосконалюють граматичні вміння і тоді дошкільник засвоює засоби мовленнєво-комунікативної поведінки, яка створює його індивідуальне мовленнєве, саме так формується мовленнєва особистість [8].

Щодо самого мовлення, то це – особлива форма діяльності дитини, дієвий результат її зусиль в освоєнні життєвого простору та наслідування способів мовленнєвого спілкування того середовища, яке оточує дошкільника.

Ознайомившись із теоретичними аспектами проблеми, ми дійшли висновку, що дитина має не лише отримувати чи здобувати інформацію, а й активно оперувати нею у взаємодії з партнером спілкування, отже, активно набувати мовленнєвої компетентності в закладі дошкільної освіти.

При плануванні мовленнєвої діяльності дітей варто організувати в групі мовленнєве розвивальне середовище. Це забезпечить доброзичливу атмосферу, де дитина має право на мовленнєву активність, довіру, помилку. Складниками такого середовища можуть бути:

- книжковий куточок – має динамічний характер, його полиці відповідно до тематики поповнюються новими, цікавими казками, віршами, оповіданнями, що не залишається поза увагою дітей;
- куточок дослідницької діяльності, який дає змогу дітям експериментувати, досліджувати, висувати власні гіпотези, припущення, логічно робити висновки, аналізуючи стан росту рослин, пророщення насіння та інше;
- центри сюжетно-рольових ігор – тут діти мають змогу відтворити набутий досвід спілкування в перукарні, на прийомі у лікаря, в родинному колі, під час зустрічі з друзями;
- куточок театралізованих ігор – набуті мовленнєві уміння і навички, засоби виразності, діалогічне і монологічне мовлення діти використовують, беручи участь у театральній діяльності. З особливим ентузіазмом дошкільники беруть участь у театралізації казок, пісень та віршів;
- куточок усамітнення, де розміщується ілюстративний матеріал з теми, яка розглядається, цікаві іграшки. Дитина має змогу усамітнитися з улюбленою іграшкою, поспілкуватися з другом [6].

Цікаве середовище спонукає дітей до дії, до мовленнєвої діяльності, розвиває естетичні почуття. А ще доцільно наситити мовленнєве середовище, в якому постійно чи тимчасово перебуває малюк, зразками рідної мови. Та все ж вважаємо, що повсякденного спілкування для становлення мовленнєвої

компетентності недостатньо. Основною формою навчальної діяльності залишається заняття. Саме на заняттях педагоги систематично та послідовно формують у дітей мовленнєві вміння та навички, які потім закріплюються при спілкуванні дітей під час різних видів діяльності у повсякденному житті.

XXI століття ознаменувало появу великої кількості видів занять, які стосуються ознайомлення з літературними творами. Їх типізують за різними характеристиками. Перша – за літературними жанрами. На деяких заняттях ознайомлюємо дошкільника з малими формами усної народної творчості. Розповідаємо їх побудову, значення, історію виникнення та інше. На решті занять інформуємо дітей про жанр казки.

Заняття, які супроводжуються етичними бесідами після прочитання оповідання, мають назву «живі історії». Заняття, на яких дошкільнят ознайомлюють з літературними творами, поділяють за основним видом художньо-мовленнєвої діяльності, який вихователь використовує на занятті. Так, літературний твір дошкільникам розповідають чи читають, тому і основним видом діяльності на такому занятті буде художньо-естетичне сприймання тексту. Провідним видом художньої діяльності на решті занять може бути художня комунікація, тобто бесіда педагога з дітьми на основі прочитаного раніше твору. Іншим видом заняття, який подобається дітям, є літературні творчі ігри, саме на них діти стають співавторами розповіді чи казки, таким чином можуть реалізувати свій творчий словесний потенціал. Підсумковою формою літературних занять може бути вікторина із раніше прочитаних оповідань, яка дозволить систематизувати вивчені твори [19].

Особливу увагу треба приділити заняттям, які присвячені розвитку мовлення засобами літературної діяльності. Творча розповідь і мовленнєве вправляння як компоненти різних видів дитячої діяльності – це різні рівні словесної творчості. Види діяльності: гра, малювання, конструювання, театралізація, спілкування.

Такі заняття з мовленнєвого спілкування (комплексні, спеціальні, тематичні) проводяться у підгрупах, що забезпечує максимальну мовленнєву

активність усіх дітей. Під час занять з мовленнєвого спілкування поєднуюся завдання щонайменше з трьох компонентів мовлення, серед яких звукова культура, лексика, граматики і власне зв'язне мовлення. Під час планування комплексних занять слід врахувати, щоб усі завдання з розвитку мовлення рівномірно чергувалися протягом місяця.

Добираючи зміст комплексного заняття, потрібно передбачити розвиток різних компонентів мовлення і визначити зміст роботи над кожним завданням (словник, звукова культура чи зв'язне мовлення). При плануванні важливо, щоб заняття відповідало тижневій темі, було взаємопов'язане з іншими заняттями: художньою літературою, ознайомленням з навколишнім та ознайомленням з природою [4].

Крім означених спеціальних занять з мовленнєвого розвитку дітей-дошкільників, значне місце займають інтегровані заняття для закріплення дітьми вмінь і навичок, збагачення пізнавального досвіду. Для того, щоб глибше розкрити теми та успішно розв'язати мовленнєві завдання доцільно комбінувати різні вправи та завдання [5].

Для дошкільнят старшого віку організовують літературні вечори та ранки, які можуть бути присвячені творчості українських письменників. Ціль проведення таких заходів – виховати у дитини любов до українського слова, інтерес та повагу до національної літератури, прищепити у дітей цікавість до творів художньої літератури, підвищувати розвиток зв'язного мовлення та підіймати настрій. Літературні вечори та ранки – це особливі свята національної свідомості. Структура такого заходу представлена у Додатку В.

Виховання дітей в сучасному світі вимагає від дорослих відповідати запитам сучасного суспільства. Протягом перших 6 років дитинства дитина повинна не лише набути уміння, навички та знання, а й зберегти психічне та фізичне здоров'я, надбати моральний імунітет, для того щоб витримати ритм ХХІ століття.

Тож, що з оновленням підходів до організації мовленнєвих занять потрібно оновлювати засоби і методи розвитку дітей, віддавати перевагу

інноваційним формам роботи з формування мовленнєвої компетентності дошкільників безпосередньо під час занять та поза заняттями.

Оновлення методів роботи з художніми творами є актуальною проблемою, адже наразі роль та місце художнього слова у вихованні, навчанні та розвитку дитину, вплив його на морально-духовне становлення є визначальним.

Під час використання інтерактивних методів мовленнєвого розвитку дошкільників, важливо створити умови, завдяки яким дитина має змогу обговорювати проблеми з іншими, ставити запитання, активно діяти та досліджувати.

Для розвитку мовленнєвої взаємодії доцільно використовувати різні види вправ, ігор, які проводяться не тільки на заняттях, а і в повсякденному житті. Ігрова форма спонукає дітей до активності та мовленнєвої творчості, дає змогу створити умови, за яких дошкільники швидко набувають досвіду комунікативної діяльності [3].

Дорослі повинні відігравати провідну роль у передачі ігрової діяльності, обов'язково підтримувати дитячі ігри, які спрямовані на розвиток дитини, адже через ігри дошкільник засвоює все, що потрібно для дорослого життя, а також засвоюються форми спілкування з ровесниками. Загальновідомо, що дитина, яка не грає, уже не дитина. Якщо простежити історію гри, то можемо зробити висновок про те, що розвиток новітніх технологій та суспільства завжди був пов'язаний з ускладненням іграшки і цим викликало появу нових форм дитячої гри. Як результат чим вищий рівень розвитку тим більш складніша, розгорнутіша ігрова діяльність.

Батьки в сучасному світі нав'язують різні дидактичні вправи, купують дидактичні вправи на розвиток мислення, логіки, мовлення і постійно навчають. Звісно, це цілком зрозуміло, що дорослі хочуть бачити дітей розумними, але потрібно не забувати, що в ігровій діяльності відбувається розвиток дитини природним шляхом, саме так дитина засвоює досвід попередніх поколінь.

Ігрова діяльність є найдоступнішою для дитини дошкільного віку, оскільки відповідає її фізичним і психічним можливостям. Вона підтримує розвиток інтересів і здібностей дітей, вихованню позитивних якостей, сприяє поглибити, розширити й уточнити бачення про навколишній світ, про різні явища навколишнього середовища, ознайомитись з різними особливостями предметів. Гра викликає позитивні емоції, що є гарантією доброго здоров'я. У процесі гри діти творчо й активно опановують норми та правила поведінки людей, їхнє ставлення до праці, одне до одного. Колективні ігри об'єднують дітей, посилюють їхню дружбу. Гра сприяє естетичним та емоційним переживанням, тому є одним із засобів естетичного розвитку [11].

Цінність гри вчені давно встановили, але деякі дорослі впевнені, що гра - це не предмет серйозної розмови, аргументуючи це тим, що вона не може навчити чомусь розумному. В свою чергу діти намагаються відстоювати у дорослих своє право на вільний час для цікавої гри.

Саме у творчих іграх, соціальних за походженням, сюжетом, та природою, дитина відтворює світ дорослих. Ігрова діяльність дає можливість дитині в відносній формі стати дорослим та робити все відповідно до своїх бажань. Під час гри діти вступають в ігрові та реальні стосунки, поступово опановують правила людської взаємодії, морально-етичні норми поведінки, одержують соціальний досвід, а ігрові якості – ввічливості, відповідальності та витримки – сприяють формуванню основних якостей особистості.

Ефективним методом оволодіння мовленнєвої компетентності є гри-драматизації. Дані перевтілення спонукають дошкільника вправлятися у варіативності діалогів. Тут є у пригоді фольклорні діалоги, які призвичаюють до почергового відтворення сюжету – часом кумедного, однак не позбавленого динаміки, мімічних проявів, інтонаційних відтінків, темпу мовлення, варіативності сили голосу. Після таких ігрових вправ можна переходити до драматизації складніших жанрів – оповідання, казок. На встановлення контакту, а в подальшому й на характер спілкування впливає також зовнішній вигляд співрозмовника. Дітей потрібно навчити бути

уважним до своєї зовнішності, примічати недоліки, вчасно усувати їх самим або звертатися по допомогу до старших. Неприємний запах, бруд, неохайність можуть відвернути однолітків, що обмежить спілкування.

Особливого значення набуває сюжетно-рольова гра. Саме завдяки їй відбувається найбільш інтенсивне формування всіх компонентів мовленнєвої системи, зокрема фонетики та лексики, що є важливою складовою для дітей з мовленнєвими вадами.

Отже, одним з важливим чинників розвитку зв'язного монологічного мовлення є провідна діяльність дітей дошкільного віку – гра. У процесі сюжетно-рольової гри дитина вивчає навички монологічного мовлення. Саме цей вид гри оптимально допомагає дитині удосконалювати своє діалогічне зв'язне мовлення через реалізацію певних ролей. Адже в процесі такої гри у дошкільника виникає потреба щось розповісти, пояснити [9].

Висновки до розділу 2

Наслідуючи способи мовленнєвого спілкування того середовища, яке його оточує, дошкільник сприймає та переймає їх як єдино правильні й незмінні. Варіативність виникає на виході дитини з родинного середовища.

Перші методики розповідання і художнього читання дошкільникам почали використовувати завдяки педагогу К.Д.Ушинському у ХІХ столітті. Саме цей дослідник започаткував сучасні методики організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей. К.Д.Ушинський відводив значну увагу розповіді, читанню, вивченню з дітьми поетичних творів. Вчений аналізував художній твір як щось таке через яке дошкільник може побачити життя народу крізь роки в різних його проявах. Одночасно педагог застерігав, що в дитини в цей період ще життєвий досвід на недостатньому рівні, тому сприймання творів є дуже специфічним і одним із важливих завдань вихователя навчити дитину сприймати художній твір в єдності змісту і

форми.

Виховна цінність художнього слова полягає в специфічному засобі втілення в ньому художнього образу як щільного узагальнення життєвих явищ та створення художньої моделі реального світу.

Отже, виховний вплив літературного мистецтва стає важливим за умови забезпечення активного сприйняття твору, максимально-повного емоційного переживання й проживання подій, взаємин, почуттів, про які в ньому йдеться.

Твори літературного мистецтва дітьми сприймаються по-різному перше це як джерело інформації, інтелектуальне завдання, забава, повчальна історія, витвір мистецтва. Місце та значення фольклору ми ні в якому разі не мінімізуємо. Усна народна творчість – це джерело художньої літератур. Класичним зразком фольклору є казка, саме в ній ми простежуємо ту саму романтичну модель світу, саме її зміст навчає основних законів соціуму. Саме яскрава та колоритна мова казки пробуджує у дошкільника фантазію, уяву. Також невеличкі за обсягом форми усної народної творчості: приказки, прислів'я, загадки саме в них простежується широке використання мовних виразних засобів.

РОЗДІЛ 3

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ЛІТЕРАТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Критеріально-рівневе оцінювання мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку

Еспериментальна частина кваліфікаційної роботи проводилась протягом 2020-2021 навчального року на базі закладу дошкільної освіти «Чебурашка» с.Піски Заводської міської ради Миргородського району Полтавської області.

Експериментальне дослідження включало три етапи:

- констатувальний;
- формувальний ;
- контрольний.

Для дослідження ми обрали групу дітей старшого дошкільного віку в кількості 12 осіб.

Перший етап – константувальний – мав на меті визначення критеріїв та показників сформованості мовленнєвої компетентності, їх вимірювання, кількісну та якісну обробку отриманих даних.

Критерії сформованості мовленнєвої компетентності дітей були обрані відповідно до компетенцій, яких набуває дошкільник під час її формування: фонетичний, лексичний, граматичний, діалоґічний, комунікативний. До кожного критерію були дібрані відповідні показники, представлені в табл.3.1.

Таблиця 3.1.

Критерії та показники сформованості мовленнєвої компетентності
дітей старшого дошкільного віку

<i>Критерії</i>	<i>Показники</i>
Фонетичний	А) Правильна вимова звуків Б) Виразність мовлення В) Розвиток фонематичного сприймання мови
Лексичний	А) Семантика слів Б) Словниковий запас
Граматичний	А) Правильність синтаксичної будови мовлення Б) Правильність морфологічної будови мовлення
Діамонологічний	А) Зв'язне мовлення репродуктивного характеру Б) Зв'язне мовлення творчого характеру В) Навички діалогічного мовлення
Комунікативний	А) Ініціативність спілкування Б) Наявність формул мовного етикету

На основі цих показників виділяємо такі *рівні сформованості мовленнєвої компетентності*:

- 1) початковий,
- 2) репродуктивний,
- 3) нормативний,
- 4) інтуїтивний.

Початковий рівень сформованості мовленнєвої компетентності характеризується тим, що діти старшого дошкільного віку не можуть створювати ані монологічні, ані діалогічні висловлювання. Дошкільник потребує допомоги педагога, використовує у діалозі декілька діалогічних реплік, у його висловлюваннях відсутня сюжетна лінія, логіка, композиційна

побудова. В описових розповідях, висловлюваннях з власного досвіду, сюжетних розповідях дошкільник використовує 1-2 речення (приблизно до 9 слів у реченні), не може побудувати розповідь-міркування.

Дошкільник на початковому рівні сформованості мовленнєвої компетентності вивикористовує прості називні та непоширені речення, між якими довготривалі паузи. Дошкільники не розуміють переносного значення слів, образних виразів, тому вони не переносять їх до власного висловлювання. Діти не виявляють бажання до словозміни і словотворення.

Репродуктивний рівень сформованості мовленнєвої компетентності характерний для старших дошкільників, у яких монологічне мовлення містить багато помилок, наявність великої кількості композиційних порушень, діалогічне мовлення не має єдності, й побудувати його без допомоги вихователя дітям складно. Кількість речень у розповідях описового характеру 3-4 (приблизна кількість слів в одному реченні – 9-13), сюжетних – 4-7 (приблизна кількість слів в одному реченні – 10-17), висловлювань з власного досвіду – 3-5 речень (приблизна кількість слів в одному реченні – 10-17).

У мовленні велика кількість довгих пауз, поширені речення вживають неохоче. Дошкільники репродуктивного рівня не розуміють стилістично-образної ролі, значення фразеологізмів, зі словами переносного значення виникають певні труднощі.

Нормативний рівень сформованості мовленнєвої компетентності притаманний дошкільникам старшого віку, які вміють фантазувати та експериментувати з мовним матеріалом. Вони вміють створювати різні типи дискусів, які є синтаксично і логічно правильними та завершеними. Мають вміння створювати власні діалоги. У мовленні майже відсутні довгі паузи. Монологічне мовлення оформлено правильно (згідно теми та композиційної будови), зустрічається незавершеність думки, логічність викладу матеріалу, лексичні та граматичні помилки.

Кількість речень у розповідях описового характеру 5-6 (приблизна кількість слів в одному реченні – 15-18), сюжетних – 7-8 (приблизна кількість слів в одному реченні – 18-23), висловлювань з власного досвіду – 6-7 речень (приблизна кількість слів в одному реченні – 18-23). Дошкільник використовує складносурядні зі сполучниками або безсполучникові речення. У висловлюваннях спирається на власний мовний, життєвий досвід. Старші дошкільники ініціативні у спілкуванні, створюють мовленнєво-ігрові сюжети, можуть творчо самовиражатись, розуміються переносне значення слів, використовують приказки та прислів'я.

Інтуїтивний рівень сформованості мовленнєвої компетентності властивий старшим дошкільникам, які вміють експериментувати з мовним матеріалом, утворюють оригінальні синтаксичні та логічні дискурси (монологи та діалоги). Діти самостійно створюють діалог. Монологічне висловлювання характеризуються правильною побудовою речення, чітким формуванням думки відповідно до теми та жанру висловлювання. Кількість речень у розповідях описового характеру 7-8 (приблизна кількість слів в одному реченні – 20-24), сюжетних – 9-11 (приблизна кількість слів в одному реченні – 23-30), висловлювань з власного досвіду – 8-9 речень (приблизна кількість слів в одному реченні – 23-30).

Дошкільники використовують різні за структурою речення, які є лексично і граматично правильними. Ініціативні в спілкуванні, розуміють переносне і пряме значення слів, використовують прислів'я, приказки, образні вирази. Характерним є творче мовленнєве самовираження.

Надані параметри оцінювання рівнів сформованості мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку стали основою для проведення діагностичних етапів експериментальної роботи.

На етапі *констатувальної діагностики* ми застосували експериментальні завдання, а саме: розповідь за власним малюнком» і розповідь за малюнком «Дружок» (рис. 3.1).

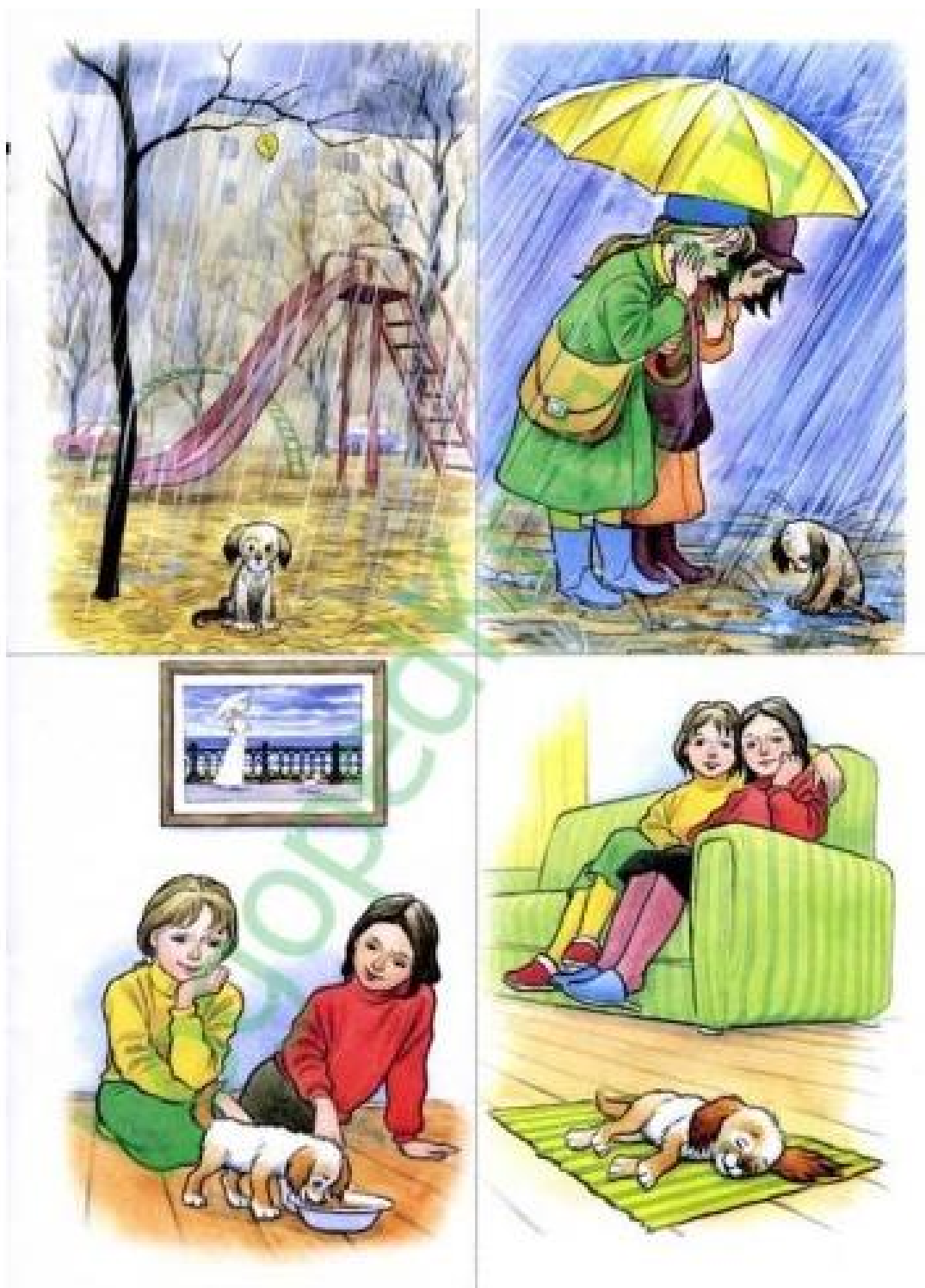

Рис.3.1. Малюнок-розповідь «Дружок»

Оцінили індивідуально показники сформованості мовленнєвої компетентності дошкільника за 4-х бальною шкалою відповідно до вищенаведених рівнів: інтуїтивний – 4 бали, нормативний – 3 б, репродуктивний – 2 бали, початковий – 1 бал (див. табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Результати діагностики сформованості мовленнєвої компетентності
старших дошкільників на константувальному етапі

Критерії Порядковий номер дошкільника	Фоне- тичний			Лексич- ний		Грама- тичний		Діамоно- логічний			Комуніка- тивний		Сума
	А	Б	В	А	Б	А	Б	А	Б	В	А	Б	
Дошкільник №1	4	3	4	3	3	3	3	3	3	4	3	4	41
Дошкільник №2	1	2	1	2	2	2	1	2	2	2	3	2	22
Дошкільник №3	2	1	2	2	1	1	2	1	1	1	2	1	17
Дошкільник №4	2	1	2	2	1	1	2	1	1	1	2	1	17
Дошкільник №5	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	36
Дошкільник №6	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	36
Дошкільник №7	2	2	2	2	3	3	3	2	2	2	4	2	29
Дошкільник №8	1	2	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	22
Дошкільник №9	4	3	4	3	3	3	3	3	3	4	3	4	40
Дошкільник №10	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	36
Дошкільник №11	1	2	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	22
Дошкільник №12	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	36

З метою визначення рівня сформованості мовленнєвої компетентності, підрахувавши отримані результати, ми розробили кількісні показники, через які визначили в кожного дошкільника старшого віку його загальний рівень сформованості мовленнєвої компетентності:

початковий – 0-12 балів;

репродуктивний – 13-24 бали;

нормативний – 25-36 балів;

інтуїтивний – 37-48 балів.

Опрацьовані результати показали, що з 12 дітей репродуктивний рівень мають 5 осіб (42%), нормативний 5 осіб (42%), інтуїтивний 2 особи (16%).

Для унаочнення ми зобразили отримані дані графічно у відсотковому відношенні (рис. 3.2).

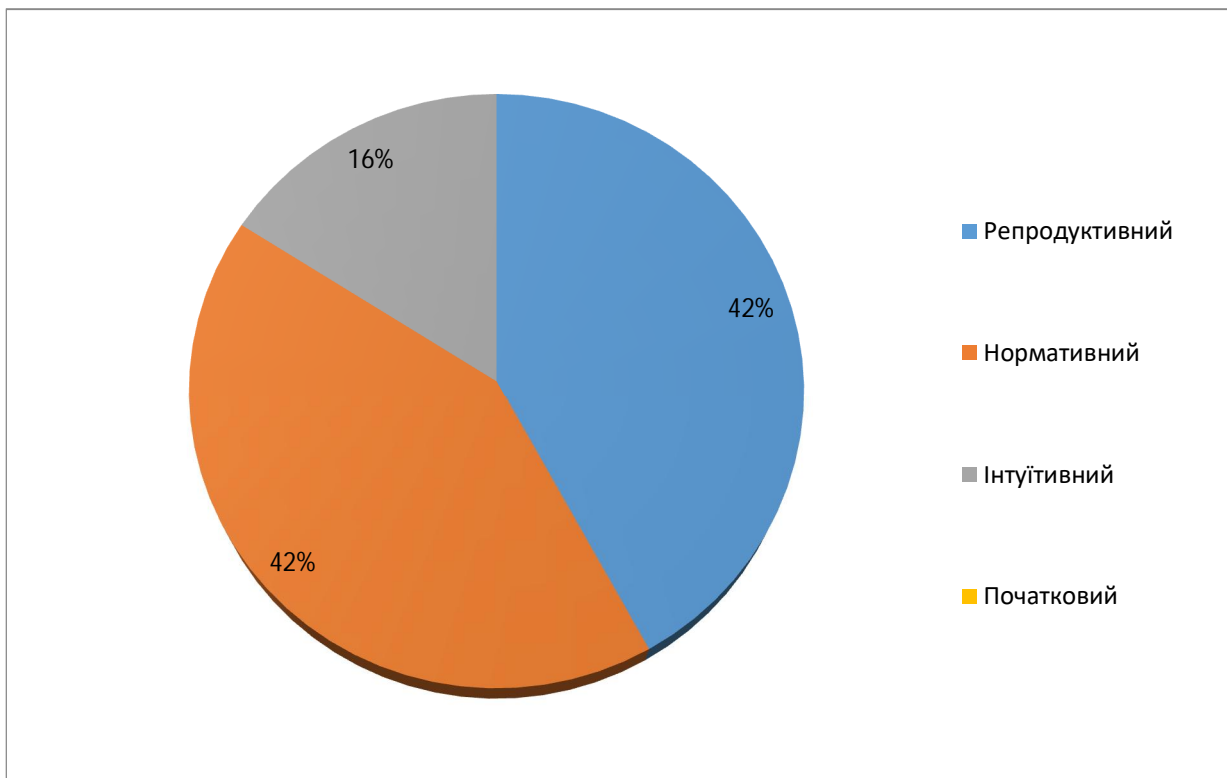

Рис.3.2. Рівні сформованості мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку на константувальному етапі

Також під час експериментальної частини першого етапу дослідження ми виявили, що більшій кількості дітей притаманні такі мовленнєві порушення:

- фонетичні та лексичні порушення, які є результатом впливу російської мови,
- використання великої кількості займенників,
- бідний словниковий запас,
- довгі паузи в мовленні,
- незнання та невикористання у мовленні прислів'їв, приказок, а також фразеологізмів.

3.2. Перебіг і результати формувального експерименту

Формувальний етап відбувався протягом 2020-2021 навчального року й мав на меті перевірку ефективності описаних вище методичних засад формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку.

Формування мовленнєвої компетентності дошкільника є складним психологічним процесом, це комплекс заходів, спрямованих не на просте відтворення почутого, а на формування вмій, знань та навичок дошкільника саме в інтелектуальній та соціальній активності з однолітками та дорослими. Під час використання інтерактивних методів мовленнєвого розвитку дошкільників важливо створити умови, завдяки яким дитина має змогу обговорювати проблеми з іншими, ставити запитання, активно діяти та досліджувати.

К.Ушинський говорив про те, що рідне слово є запорукою розумового розвитку дитину та системою всіх необхідних знань. Високий рівень життєвої компетенції дитини неможливий без мовлення. Дошкільник, вивчаючи мову оволодіває скарбницею знань, ознайомлюється з прийнятими у суспільстві нормами поведінки. Проблема розвитку мовленнєвої компетентності є досить актуальною, а в сучасній дошкільній лінгводидактиці головною метою є виховання мовної особистості.

Під час різних видів діяльності дитина оволодіває мовленням, але повсякденного спілкування замало. Тому основною формою навчання все ж лишається заняття. Саме на них вихователь систематично та послідовно формує мовленнєві навички та уміння, які закріплюються використанням їх щоденному житті.

На нашу думку, головне під час таких занять – це засвоєння дошкільниками мовленнєвих компетенцій. Для того, щоб забезпечити мовленнєву активність дітей, на заняттях потрібно працювати у групі не більше 12 осіб.

На формувальному етапі ми розробили серію комплексних та спеціальних занять. Комплексне заняття включало в себе поєднання щонайменше трьох елементів (лексика, звукова культура, зв'язне мовлення та граматики) та проводилось три рази на місяць. При цьому зв'язне мовлення було обов'язковим етапом комплексного заняття.

Спеціальне заняття включало в себе лише один елемент і проводилось один раз на місяць.

При плануванні комплексних і спеціальних занять доктор педагогічних наук А. Богуш пропонує протягом місяця проводити три комплексні та на останньому тижні одне спеціальне заняття.

При плануванні комплексних занять ми враховували, щоб усі завдання чергувались протягом місяця рівномірно, а спеціальні заняття планували відразу на три місяці. Тобто, кожне заняття орієнтувалось на формування одного компонента. І кожен квартал відповідним чином відбувалось планування наступних занять.

Для спеціальних занять потрібно було враховувати індивідуальні особливості мовлення дошкільника. Адже для молодшого школяра частіше потрібно проводити спеціальні заняття зі звуковимови, тобто не один раз на квартал, а в роботі зі старшими дошкільниками слід приділяти увагу граматиці, при цьому проводити такі заняття двічі на квартал.

Саме цей підхід дозволяв формувати у дитини всі елементи мовленнєвої компетентності.

Складаючи зміст кожного комплексного заняття, ми самі визначали, які завдання потрібно розв'язувати на початку, а які в кінці. Спирались на програмований зміст та рівень мовленнєвої сформованості у дітей.

Щодо спеціального заняття, то працювали лише за одним компонентом: звуковимовою, лексикою тощо. На спеціальних заняттях закріплювали знання дошкільників отриманих на комплексних заняттях.

Плануючи заняття з формування мовленнєвої компетентності ми взаємопов'язували їх з іншими заняттями (навколишній світ, художня

література тощо). Наприклад, при складанні розповіді по картині дошкільникам давали ту, яку вони вивчали на інших заняттях, та яка їм знайома, або для переказу брали казку, з якою вони ознайомились на інших заняттях. При розробленні занять враховували досвід дитини.

Організуючи проведення занять з мовленнєвого розвитку дошкільника, ми контролювали розвиток кожної дитини, підвищуючи мовленнєву активність дошкільника.

Усе це реалізовувалось з виконанням таких вимог:

1. Зацікавленість та мовленнєва активність. Вихователь темою заняття має зацікавити дошкільників, а також зіставляти мовленнєву активність дітей та свою. У жодному разі педагог не повинен говорити більшу частину заняття. Педагог ретельно готується до занять, добирає тему, враховує інтереси дітей та досвід. Використовувати декілька методів для розв'язання поставлених завдань. Тобто, якщо вихователь навчає описуванню, то може використати дидактичну гру або описову розповідь.

2. Проводити заняття з групою дітей старшого дошкільного віку в кількості 10-12 осіб.

3. Правильне розташування дітей. Під час заняття слід розмістити дітей таким чином, щоб вони мали можливість бачити один одного та вихователя. Тому що без «контакту очей» неможливо виховати у дитини культуру мовлення, а також неможливо сформувати вміння слухати співрозмовника.

4. Інтенсивність мовленнєвого навантаження. Слід враховувати, що надто прості завдання знижують зацікавленість та інтерес дитини до заняття.

5. Використання індивідуального підходу до кожної дитини. Вихователь повинен враховувати індивідуальні особливості конкретного дошкільника. Тобто педагог знає, скільки часу потрібно конкретній дитині для виконання завдання, яким чином потрібно поставити питання, а також як забезпечити розумну допомогу дитині та оцінити результат.

б. Ні порівнянню. Педагог у жодному разі не порівнює досягнення дітей один з одним. Вихователь бачить і враховує індивідуальні особливості дошкільника.

Розробляючи комплексні заняття, ми спирались на їх програмований зміст:

- Зв'язне мовлення: складання описових розповідей.
- Звукова культура мовлення: вправляти дошкільників у виокремлюванні першого звуку в словах.
- Словникова робота.
- Розвивати мовлення, мислення, пам'ять та уяву.
- Зацікавлювати дітей до занять та виховувати у дитини позитивні риси характеру.

Розробляючи спеціальні заняття, враховували його програмовий зміст:

- Формувати у дітей правильну та чітку вимову звука «р».
- Вчити робити звуковий аналіз слова, а також продовжувати навчати дошкільників добирати слова із запропонованим звуком в кінці та на початку слова.
- Розвивати мовне дихання, фонематичний слух, артикуляцію.
- Розвивати мовлення, мислення, пам'ять та уяву.

Однією з вимог до проведення заняття було врахування досвіду дошкільників, адже сучасні освітні стандарти сформовані на трьох засадах – диференціація, інтеграція та гуманізація. Провідним принципом в сучасній дидактиці є інтеграція, тобто поєднання різних видів діяльності, знань із різних галузей на одному інтегрованому занятті.

Для інтегрованого заняття основним є тема, яку ми розкривали через різні види діяльності. Наприклад, ми давали діткам завдання прикрасити новорічну красуню, але вибравши кульку, дитина повинна була дібрати образну характеристику для червоної чи жовтої кульок, таким чином задіяти зображувальну діяльність, а також знання з математики, порохувавши їх

кількість. І однією з головних особливостей таких занять було збільшення тривалості, адже дитина менше втомлювалась завдяки швидкій зміні видів діяльності і не втрачала цікавість до занять. Але інтегровані заняття потрібно проводити не частіше, ніж один раз на 3 місяці з метою узагальнення та закріплення знань з мовленнєвого спілкування.

Основною формою формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку стали заняття, в яких використовувались жанри та засоби літературного мистецтва: казки, оповідання, загадки, прислів'я, приказки, фразеологізми.

Для формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку було проведено низку комплексних і спеціальних занять, місячний план яких представлено в табл.3.3.

Таблиця 3.3

Розподіл комплексних та спеціальних занять з формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку на місяць

Тижні	Вид заняття	Структура заняття
I	Комплексне	1. Словник 2. Граматика 3. Зв'язне мовлення
II	Комплексне	1. Зв'язне мовлення 2. Граматика 3. Словник
III	Комплексне	1. Звукова культура мовлення 2. Граматика 3. Зв'язне мовлення
IV	Спеціальне	Зв'язне мовлення

Зміст спеціально розроблених занять (приклади подано в додатку Д), що проходили з використанням художньої літератури, мав сприяти розвитку мовленнєвої компетентності, зокрема формуванню здібностей творчо і вільно використовувати мовлення та мову в різних ситуаціях спілкування. При розробці занять враховувались педагогічні підходи до формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку, а саме культурологічний та особистісно-орієнтований, а також принципи природовідповідності, культуро-відповідності, доступності та наочності.

На заняттях використовувались різноманітні методи формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку: сюжетні ігри, складання казки «Про чарівну силу доброти», «Вседізнайку та Незнайку»; переказ і театралізація казки В.Сутєєвого «Троє кошенят», ознайомлення з малими фольклорними формами.

Нашою основною задачею була активізація мовленнєвої діяльності дітей через засоби художньої літератури. Для цього використовувались методи формування усіх складників мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку. Наведемо приклади.

Зв'язне мовлення:

- дидактичні ігри, спрямовані на розвиток зв'язного монологічного мовлення;
- переказ;
- розповідь за змістом дидактичної картини;
- розповідь з власного досвіду;
- творча розповідь;
- розповідь за описом конкретного предмету;

Звукова культура мовлення:

- промовляння та заучування напам'ять скоромовок та чистомовок;
- дидактичні ігри та вправи (розвиток мовленнєвого дихання);

- дидактичні вправи та ігри (розиток артикуляційного апарату, формування правильної звуковимови);

- дидактичні ігри та вправи (розвитку фонематичного слуху).

Грамматика:

- дидактичні вправи та ігри;
- складання розповіді зі словами в яких діти роблять помилки.

Словник:

- дидактичні вправи та ігри;
- робота із загадками – відгадування;
- ознайомлення з прислів'ями та приказками, їх заучування.

У наших заняттях ми використовували дидактичні вправи та ігри. У цей період провідним видом діяльності дитини є гра, за допомогою якої ми можемо підвищувати мовленнєву активність дошкільника.

Дидактичні ігри на формування мовленнєвої компетентності мають велике значення. Саме завдяки їм ми збільшуємо словниковий запас дитини, покращуємо звукову культуру, виховуємо любов до рідної мови. У процесі дидактичних ігор ми мали можливість контролювати вживання раніше набутих слів, фраз, виразів.

Під час занять ми використовували різноманітні види дидактичних ігор: з картинками, з іграшками, словесні тощо.

Під час словесних дидактичних ігор ми закріплювали словник дитини та формували правильну звукову мову. Отримані знання дають можливість використовувати їх у життєвих ситуаціях. Цей вид дидактичних ігор відрізняється тим, що у них відсутня будь-яка наочність, тому дитина розумово напружується і таким чином вчиться швидко мислити та висловлювати власну думку.

Під час цього етапу ми використовували такі ігри як «Хто більше назве слів», «Назви одним словом», «Скажи навпаки».

Також широко використовували дидактичні вправи, які узагальнюються словник дитини, наприклад: «Чий хвіст», «Де що лежить», «Чії діти», також вправу «Назви слова – Дії» (рис.3.4).

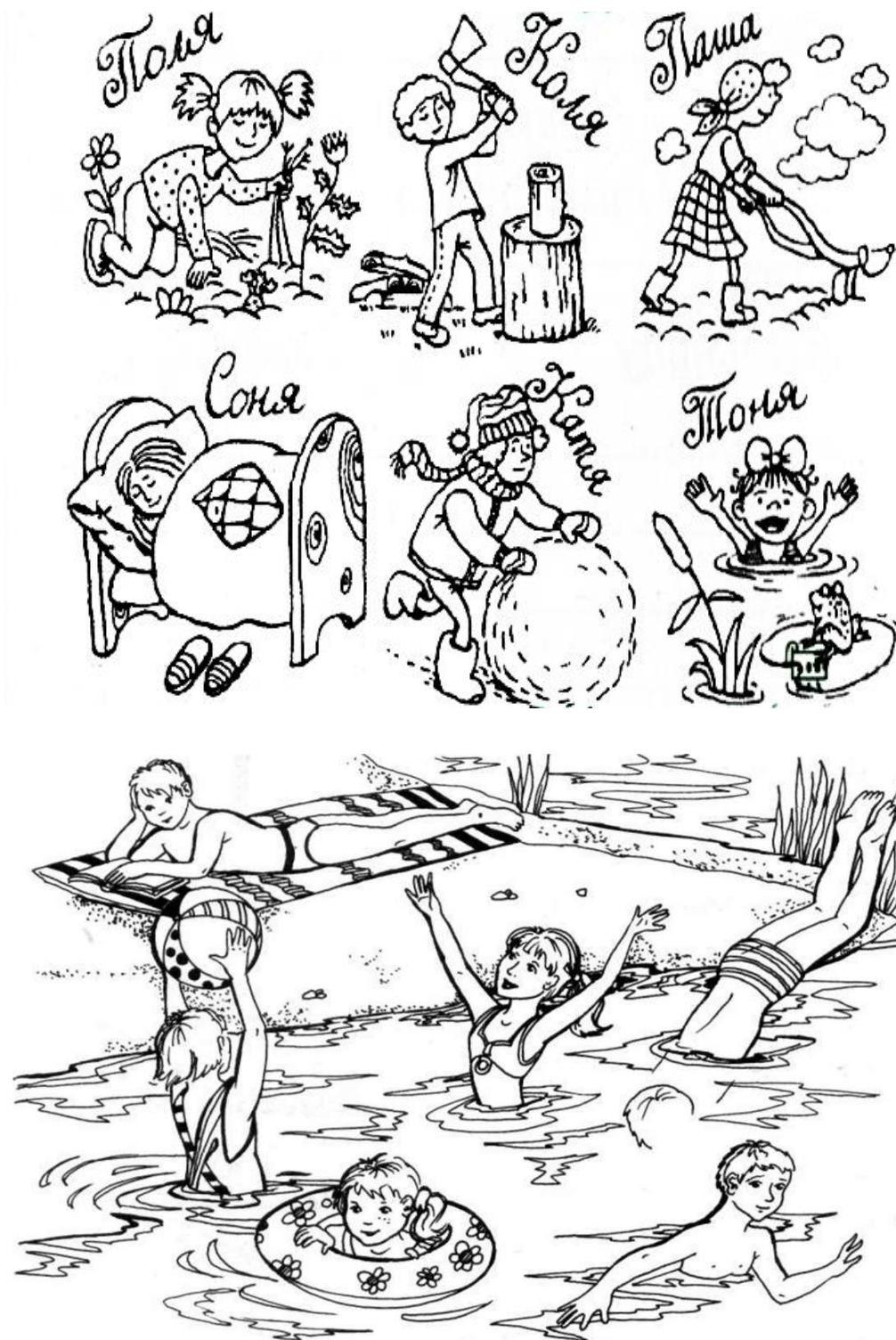

Рис. 3.4. Вправа «Назви слова – дії»

На завершальному етапі експериментального дослідження ми провели підсумкову індивідуальну оцінку сформованості мовленнєвої компетентності дітей відповідно до розробленої на першому етапі методики. Її результати представлено в табл. 3.4.

Таблиця 3.4.

Результати діагностики сформованості рівня мовленнєвої компетентності на контрольному етапі

Критерії Порядковий номер дошкільника	Фонетичний			Лексичний		Грама- тичний		Діамоно- логічний			Комуні- кативний		Сума
	А	Б	В	А	Б	А	Б	А	Б	В	А	Б	
Дошкільник №1	4	4	4	3	4	4	4	3	4	4	4	4	46
Дошкільник №2	2	3	2	3	3	2	2	3	3	2	3	3	31
Дошкільник №3	3	2	3	3	2	2	3	2	2	2	3	2	29
Дошкільник №4	3	2	3	2	2	2	3	2	2	2	3	2	28
Дошкільник №5	4	4	4	3	4	3	4	3	3	3	4	3	42
Дошкільник №6	4	4	4	3	4	3	4	3	3	3	4	3	42
Дошкільник №7	3	3	3	3	3	4	4	3	3	3	4	3	39
Дошкільник №8	2	3	2	3	3	3	3	3	3	2	3	2	32
Дошкільник №9	4	4	4	4	3	4	3	4	4	4	4	4	46
Дошкільник №10	4	3	4	3	4	4	3	4	3	4	4	3	43
Дошкільник №11	2	3	2	3	3	3	3	2	3	3	3	3	33
Дошкільник №12	3	4	3	4	3	4	3	4	3	4	4	4	42

Опрацювання результатів методами математичної статистики засвідчило, що з 12 дітей нормативного рівня досягли 5 осіб (42%), а інтуїтивного рівня – 7 осіб (58%).

Отримані дані графічно унаочнені у відсотках відношенні на рис. 3.5.

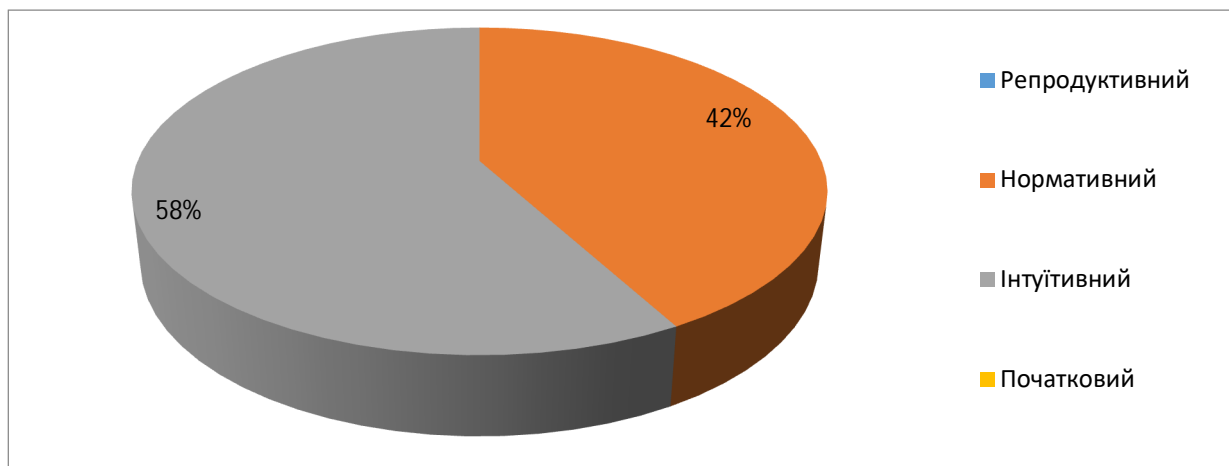

Рис.3.5. Рівні сформованості мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку на контрольному етапі

Ми помітили, що мовлення дітей стало багатшим на всіх виділених критеріях, якісно поліпшились здібності переказу оповідань, казок. Порівняльну характеристику динаміки позитивних змін подано на рис. 3.6.

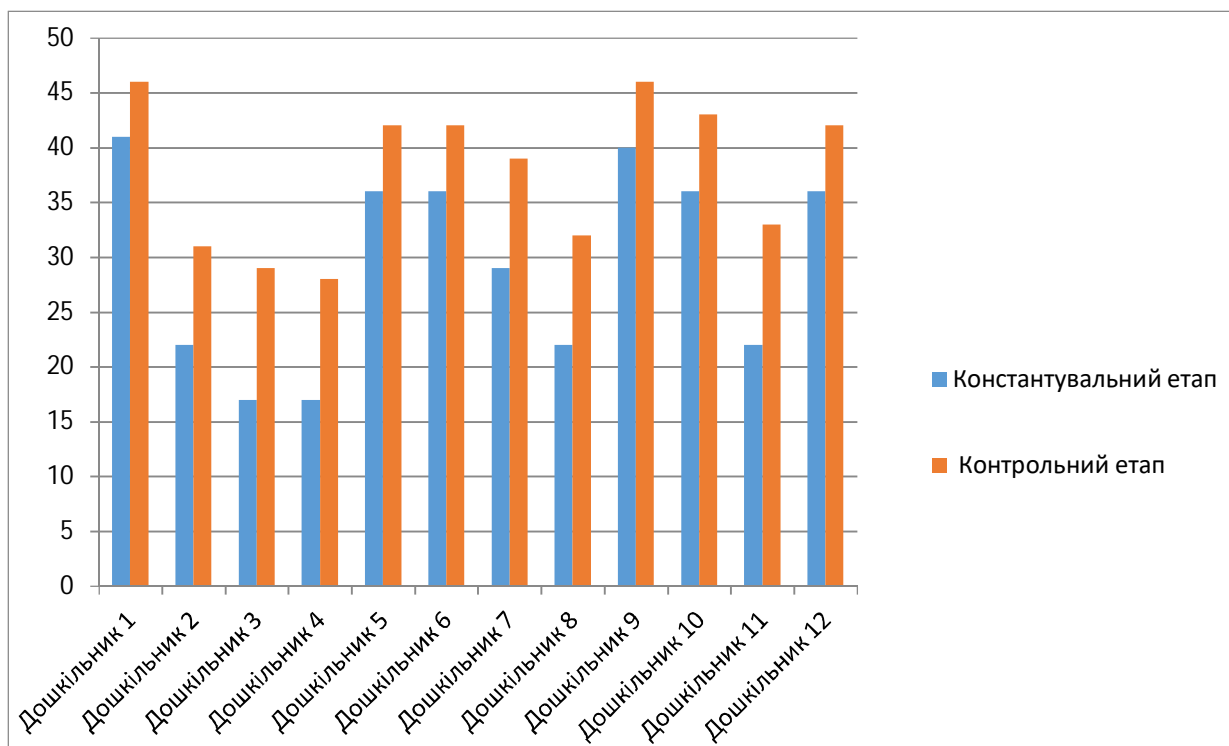

Рис.3.6. Порівняльна характеристика рівнів сформованості мовленнєвої компетентності у дітей старшого дошкільного віку

Отже, запропоновані методичні засади надали можливість підвищити результативність формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку засобами художньої літератури.

Висновки до розділу 3

Експериментальне дослідження включало три етапи: констатувальний, формувальний, контрольний.

Для дослідження ми обрали групу дітей старшого дошкільного віку в кількості 12 осіб.

Перший етап – констатувальний – мав на меті визначення критеріїв та показників сформованості мовленнєвої компетентності, їх вимірювання, кількісну та якісну обробку отриманих даних.

Критерії сформованості мовленнєвої компетентності дітей були обрані відповідно до компетенцій, яких набуває дошкільник під час її формування: фонетичний, лексичний, граматичний, діалоогологічний, комунікативний.

До кожного критерію були дібрані відповідні показники. На основі цих показників виділили рівні сформованості мовленнєвої компетентності, а саме: початковий, репродуктивний, творчий, інтуїтивний.

Опрацьовані результати показали, що з 12 дітей репродуктивний рівень мають 5 осіб (42%), нормативний 5 осіб (42%), інтуїтивний 2 особи (16%).

Виявлено, що формування мовленнєвої компетентності дошкільника є складним психологічним процесом формування знань, умінь і навичок дошкільника в інтелектуальній та соціальній активності з однолітками та дорослими. Під час використання інтерактивних методів мовленнєвого розвитку дошкільників важливо створити умови, завдяки яким дитина має змогу обговорювати проблеми з іншими, ставити запитання, активно діяти та досліджувати.

На формувальному етапі ми розробили серію комплексних та спеціальних занять. Плануючи заняття з формування мовленнєвої компетентності, ми взаємопов'язували їх з іншими заняттями (навколишній світ, художня література тощо).

Нашою основною задачею була активізація мовленнєвої діяльності дітей через засоби художньої літератури. Для цього використовувались методи формування усіх складників мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку: сюжетні ігри, складання казки та інші.

На завершальному етапі експериментального дослідження ми провели підсумкову індивідуальну оцінку сформованості мовленнєвої компетентності дітей відповідно до розробленої на першому етапі методики.

Ми помітили, що мовлення дітей стало багатшим на всіх виділених критеріях. Отже, описані методичні засади надали можливість підвищити рівень мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі представлено теоретичне обґрунтування й результати експериментальної перевірки методичних засад формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку засобами літературної діяльності.

1. З'ясовано теоретичні основи формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку засобами літературної діяльності.

Виявлено, що однією з визначальних умов гармонійного розвитку дошкільника є формування його *мовленнєвої компетентності*, що трактується як можливість людини формувати свої думки, враження, звернення в будь-яких формах мовленнєвого висловлювання, за допомогою вербальних і невербальних засобів.

Констатовано, що в Базовому компоненті дошкільної освіти мовленнєвий розвиток дитини виділено в окрему освітню лінію «Мовлення дитини», що передбачає роботу за такими напрямками: звукова культура мовлення; граматична правильність мовлення; словникова робота; зв'язне монологічне і діалогічне мовлення. Згідно з сучасними підходами, в мовленнєвій компетентності старшого дошкільника виділено фонетичну, граматичну, лексичну, діамнологічну та комунікативну компетенції.

Визначено, що важливим засобом формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку є літературна діяльність, що передбачає застосування авторських художніх творів і фольклорних жанрів (приказки, прислів'я, потішки, загадки, фразеологізми, лічилки тощо.).

Доведено, що твори художньої літератури надають можливість розширювати світогляд дітей, ознайомлюють їх з подіями минулих років, розкривають таємниці природи, невідомі країни тощо. Ці твори є потужним засобом, який дозволяє сформувати правильну звуковимову та

фонематичний слух, розширити словник дитини та навчити її зв'язному мовленню. Провідними видами діяльності з літературними творами визначені читання, розповідання, робота з книжкою, театралізовано-ігрова діяльність, інсценування тощо.

2. Теоретично обґрунтовано методичні засади формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку засобами літературної діяльності.

Виявлено, що формування мовленнєвої компетентності є складним психологічним процесом становлення знань, умінь і навичок дошкільника в інтелектуальній та соціальній активності з однолітками та дорослими.

До методичних засад організації означеного процесу було віднесено: методологічні підходи і педагогічні принципи, методичний досвід і форми та методи формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку засобами літературної діяльності.

З'ясовано, що під *методологічними підходами* розуміють наукові засади, на яких базується пояснення досліджуваних наукових явищ і виникають їх закономірності. Провідними методологічними підходами до формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку засобами літературної діяльності визначено культурологічний і особистісно-орієнтований, які надають можливість організувати навчання з урахуванням національної та інших культур і найбільше врахувати рівень мовленнєвого розвитку, мовні здібності, наміри, індивідуальні особливості кожної дитини.

Дієвими для формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку визначено *принципи* природовідповідності, доступності, культуровідповідності, наочності й особистісного розвитку дітей у формуванні мовленнєвої компетентності.

Провідними *формами* формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку засобами літературної діяльності визначено комплексні та спеціальні заняття, в яких використовувались жанри та засоби

літературного мистецтва: казки, оповідання, загадки, прислів'я, приказки, фразеологізми. Передбачено, що ефективним буде комплексне використання методів, які спрямовані на формування всіх складників мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку (зв'язного мовлення, звукової культури мовлення, граматики та словника дитини).

3. Визначено критерії, показники та рівні сформованості мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку.

Експериментальне дослідження відбувалось на базі ЗДО «Чебурашка» с.Піски Заводської міської ради Миргородського району Полтавської області протягом 2020-2021 навчального року та включало констатувальний, формувальний і контрольний етапи. Для дослідження було обрано групу дітей старшого дошкільного віку в кількості 12 осіб.

Для проведення діагностичної роботи були виділені п'ять критерій сформованості мовленнєвої компетентності, відповідно до компетенцій, яких набуває дошкільник під час її формування: фонетичний, лексичний, граматичний, діалогологічний, комунікативний.

До кожного критерію було дібрано відповідні показники, на основі яких визначено початковий, репродуктивний, нормативний та інтуїтивний рівні сформованості мовленнєвої компетентності дітей.

4. Експериментально перевірено ефективність методичних засад формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку засобами літературної діяльності.

Констатувальний етап мав на меті визначення вихідного стану сформованості мовленнєвої компетентності дітей. Опрацьовані результати показали, що з 12 дітей репродуктивний рівень мають 5 осіб (42%), нормативний – 5 осіб (42%), інтуїтивний – 2 особи (16%).

Формувальний етап був спрямований на перевірку ефективності описаних вище методичних засад формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку.

Основною формою роботи на цьому етапі стали заняття, в яких використовувались жанри та засоби літературного мистецтва: казки, оповідання, загадки, прислів'я, приказки, фразеологізми. Було розроблено серію комплексних та спеціальних занять, що ґрунтувались на дібраних нами методологічних підходах і принципах, а також були взаємопов'язані з іншими заняттями (навколишній світ, художня література тощо).

Для активізації мовленнєвої діяльності дітей через засоби художньої літератури ми використовували методи формування усіх складників мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку, зокрема:

- зв'язне мовлення (дидактичні та сюжетні ігри, спрямовані на розвиток зв'язного монологічного мовлення; переказ; розповідь за змістом дидактичної картини; розповідь з власного досвіду; творча розповідь; опис конкретного предмету, складання казки);
- звукова культура мовлення (промовляння та заучування напам'ять скоромовок та чистомовок; дидактичні ігри та вправи на розвиток мовленнєвого дихання, артикуляційного апарату, формування правильної звуковимови та фонематичного слуху);
- граматики (спеціальні дидактичні вправи та ігри; складання розповіді зі словами, в яких діти роблять помилки);
- словник (дидактичні вправи та ігри; робота із загадками – відгадування; ознайомлення з прислів'ями та приказками, їх заучування) тощо.

Ми дійшли висновку, що під час використання інтерактивних методів мовленнєвого розвитку дошкільників важливо створити умови, завдяки яким дитина має змогу обговорювати проблеми з іншими, ставити запитання, активно діяти та досліджувати.

На завершальному етапі експериментального дослідження ми провели підсумкову індивідуальну оцінку сформованості мовленнєвої компетентності дітей відповідно до розробленої на першому етапі методики. Було з'ясовано, що мовлення дітей стало багатшим на всіх виділених критеріях, якісно

поліпшились здібності переказу оповідань та казок. Отже, визначені методичні засади надали можливість підвищити рівень мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку.

Представлена робота не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Перспективою досліджень вважаємо шляхи вдосконалення освітніх технологій формування мовленнєвої компетентності дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Т. Мовлення й мислення : підгрунття розвитку людини, зумовлене роботою мозку. *Дефектолог.* 2019. № 2. С. 11–17.
2. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція). Науковий керівник: А.М. Богуш. К.: Видавництво, 2012. 26 с.
3. Беленька Г.В. Теоретико-методологічні засади формування професійної компетентності вихователів дошкільних навчальних закладів в умовах ступеневої підготовки : автореф. дис. ... докт. пед. наук. К., 2012. 38 с.
4. Богуш А. М. Дошкільна лінгводидактика. Запоріжжя : Просвіта, 2008. 230 с.
5. Богуш А. М. Мовленнєвий портрет п'ятирічної дитини. *Дошкільне виховання*, 2013. №7. С. 6-10.
6. Богуш А. М., Гавриш Н. Оптимізація мовленнєвої роботи з дітьми в розвивальному середовищі дошкільного навчального закладу. *Дошкільне виховання*, 2012. №10. С. 5- 9
7. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей: сутність та шляхи реалізації. *Дошкільне виховання.* 1999. № 6. С.3-5.
8. Богуш А.М., Трифонова О.С. та ін. Формування мовної особистості на різних вікових етапах: монографія. Одеса: ПНЦ АПН України, 2008. 272 с.
9. Гавриш Н. Розвиток мовлення та навчання дошкільнят рідної мови: мета і завдання. *Дошкільне виховання.* 2003. № 7. С.12-14.
10. Гавриш Н.В. Розвиток мовленнєво-творчої діяльності в дошкільному дитинстві. Донецьк: Либідь, 2001.
11. Гончаренко А.М. Розвиток мовленнєвої компетентності старших дошкільників : навч.-метод. посіб. до Базової прогр. розв. дитини дошк. віку «Я у Світі». К. : Світич, 2009. 160 с.

12. Дідус І. Казка в системі мовленнєвого розвитку дошкільників. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2018. № 5. С. 42–48.
13. Калмикова Л. О. Психологія формування мовленнєвої діяльності у дітей дошкільного віку : [монографія]. К. : Фенікс, 2008. 497 с
14. Калмикова Л.О. Формування мовленнєвих умінь і навичок у дітей: психолінгвістичний та лінгвометодичний аспекти : навч. посіб. для студ. ВНЗ. К. : НМЦВО, 2003. 300 с.
15. Калмикова О.Л. Формування у дітей старшого дошкільного віку мовленнєвої діяльності: діагностико-розвивальний комплекс: навч-метод. посібник. К: Видавничий Дім, 2016. 384с.
16. Карасьова К.В. Ігровий простір дитини. К. : Шк.світ. 2011. 128 с.
17. Карпинська Н.С. Художественное слово в воспитании детей. Ранний и дошкольный возраст. Москва : Педагогика, 1972. 151 с.
18. Кононко О. Л. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (нова редакція). К.: ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2014. 204 с.
19. Крутій К. Діагностика мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. Запоріжжя : ЛПС, 2005. 208 с.
20. Ласточкина О. В. Дослідження стану та змісту організації мовленнєвої підготовки дітей старшого дошкільного віку. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2013. № 5 (31). С. 143-153.
21. Логвинчук С. Л. Дидактичні ігри, вправи, творчі завдання: розвиток мовленнєвої компетентності дошкільників : методичний посібник. Харків : Основа, 2013. 191 с.
22. Мурашко Н. Формування мовленнєвої готовності дітей старшого дошкільного віку до навчання у школі. *Дошкільна освіта*. 2014. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://dnz.ucoz.net/blog/2014-02-03>.
23. Пасічник А., Белова В. Казка як засіб розвитку словесної творчості. *Дошкільне виховання*. 2009. №10. С.11-13.

24. Пахомова Н. Г. Формування мовленнєвої готовності дітей старшого дошкільного віку з дизартрією до навчання в школі: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03. К., 2006. 259 с.
25. Петрова В. І. Моральне виховання у дитячому садку: Програма і методичні рекомендації. Х.: Видавництво «Ранок», 2007. 72 с.
26. Піроженко Т. О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника. Тернопіль : Мандрівець, 2010. 152 с.
27. Подліна С.В. Розвиток мовленнєвої компетенції. Дошкільний навчальний заклад. 2012. №1. С. 5-10
28. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Академвидав. 2006. 184-210
29. Поніманська Т. І. Основи дошкільної педагогіки: Навчальний посібник. К.: Абрис, 1998. 199-238.
30. Русова С. Дошкільне виховання. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: навч. посіб. Донецьк: ЛАН-ДОН. 201. С. 64-72.
31. Терещенко І. Народна мудрість дитячими вустами : введення фразеологізмів у мовлення дітей / І. Терещенко // Палітра педагога. 2016. № 1. С. 11–13.
32. Трифонова О. С. Стан сформованості мовно-мовленнєвої особистості старших дошкільників у практиці сучасних дошкільних навчальних закладів. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2012. Ч. 3. С. 302-311.
33. Шопіна М. О. Розвиток мислення дітей 5–9-ти років та підлітків : психологічні особливості розвитку мислення. *Практична психологія та соціальна робота*. 2013. № 11. С. 16–34.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Структура заняття з використанням казки

1. Вступна бесіда.
2. Розповідання казки. Унаочнення та пояснення окремих слів, виразів.
Розглядання ілюстрацій.
3. Коротка бесіда за змістом казки.
4. Виведення морального правила. Прислів'я.

ДОДАТОК Б

Структура заняття з використанням літературних творів

1. Вступна бесіда морально-етичної спрямованості, пригадування прислів'їв, приказок.
2. Читання оповідання (уточнення і пояснення слів). Розглядання ілюстрацій.
3. Повторне читання оповідання.
4. Бесіда морально-етичного змісту.
5. Ігрові ситуації, прислів'я, приказки. Виведення морального правила.

ДОДАТОК В

Структура літературного ранку та вечора

1. Вступне слово вихователя.
2. Розглядання портрета, книг.
3. Бесіди про твори, літературна вікторина.
4. Читання дітьми віршів, розповідання казок.
5. Участь дорослих (читання віршів, співання пісень за текстом письменника).
6. Ігри дітей, театралізація чи драматизація творів.
7. Інсценізація творів письменника.

ДОДАТОК Д

План-конспект спеціального заняття

Тема: Читання оповідання В. Сухомлинського «Як Сергійко навчився жаліти»

Програмовий зміст: розвивати вміння дітей слухати літературний твір на морально-етичну тематику, вдосконалювати вміння узагальнювати почуте, формувати та розвивати вміння висловлювати власну думку, давати оцінку герою. Закріплювати в словнику назви основних емоцій, почуттів, розповідати про ситуації, пов'язані з ними. Розвивати загальнолюдські моральні якості: милосердя, співчуття, чуйність. Виховувати доброзичливість ставлення до інших людей, що мають фізичні вади.

Матеріал: портрет В. Сухомлинського, збірка з твором, картинки з зображенням різних емоційних станів, картинки з зображенням різних предметів.

Хід заняття

Педагог пропонує дітям закрити міцно очі і запитує:

- Що ви бачите?
- Що відчуваєте?

Пропонує пройти декілька кроків.

- Вам було легко йти? Чому?
- А скажіть, що я роблю (показує будь-який рух)?
- Ви здивовані?

Пропонує відкрити очі, сісти на стільчики і поглянути на портрет, запитує:

- Хто це?
- Які твори В. Сухомлинського ви вже знаєте?

- Сьогодні ми послухаємо його оповідання «Як Сергійко навчився жаліти» і ви зрозумієте чому заняття розпочиналося із заплющування очей. (Читає оповідання).

Маленький хлопчик Сергійко гуляв біля ставка. Він побачив дівчинку, що сиділа на березі. Коли Сергійко підійшов до неї, вона сказала:

— Не заважай мені слухати, як хлюпають хвилі. Сергійко здивувався. Він кинув у ставок камінець. Дівчинка запитала:

— Що ти кинув у воду?

Сергійко ще більше здивувався.

— Невже ти не бачиш? Я кинув камінець. Дівчинка сказала:

— Я нічого не бачу, бо я сліпа.

Сергійко від подиву широко відкрив очі й довго дивився на дівчинку. Так, дивуючись, він і додому прийшов. Він не міг уявити: як це воно, коли людина нічого не бачить?

Настала ніч. Сергійко ліг спати. Він заснув з почуттям подиву.

Серед ночі Сергійко прокинувся. Його розбудив шум за вікном. Шумів вітер, в шибки стукав дощ. А в хаті було темно.

Сергійкові стало страшно. Йому пригадалася сліпа дівчинка. Тепер хлопчик уже не дивувався. Його серце стиснув жаль.

Як же вона, бідна, живе в отакій темряві?!

Сергійкові хотілося, щоб скоріше настав день. Він піде до сліпої дівчинки. Не дивуватиметься більше. Він пожаліє її.

Запитання до тексту:

- Про кого розповідає автор?
- Куди пішов Сергійко?
- Кого хлопчик зустрів?

- Якою була дівчинка?
- Чому її слова дивували Сергійка?
- У який момент він зрозумів і поспівчував дівчинці?

Педагог проводить дидактичну гру «Мовчазний актор». З поданих зображень емоційних станів (сум, страх, жаль, радість, байдужість, злість, здивування) першим бажаним дітям-акторам пропонується вибрати знайоме, відтворити його перед однолітками не називаючи, а тим потрібно відгадати, назвати та показати. В кінці гри вибирається найкращий актор та знавець почуттів (той що найкраще відгадував).

- На вашу думку, які почуття відчував хлопчик?
- А які дівчинка?
- Чи є негативні герої у оповіданні?
- Якби у вашому дворі була така дівчинка чи хлопчик, ви хотіли б їм допомогти?
- Як це можна зробити? (Роздуми дітей)

Педагог пропонує потренуватися гуляти разом – фізхвилинка в парах - , де одна дитина поводитир, а інша «незряча». Діти за бажанням діляться на пари, вибирають відповідні ролі, за вказівкою вихователя виконують різні рухи (стрибки, присідання, обходження предметів та інше).

За вказівкою педагога діти парами сідають за столи, проводиться дидактична вправа «Опиши предмет». Дітям – поводитирям пропонується описати предмет так, щоб «незрячий» друг міг відгадати. Після обміну ролями, вправа повторюється. Вкінці вихователь пропонує всім закрити очі і уявити як шумить листям вітер, дзюрчить струмочок, хлюпочуть хвилі, їде автомобіль.

Педагог пропонує вправу «Малюємо разом», діти взявши олівець у двох (поводир та незрячий) малюють знайомий обом предмет або сюжет. Далі всі разом вибирають кращу роботу.

- Як називалося оповідання, що ви слухали?
- Хто його написав?

- Чи сподобалося воно вам?
- Вам сподобалося гратися у двох?
- Що вашій парі вдавалося робити найкраще?
- Хто на вашу думку працював сьогодні найкраще?
- Пропоную вам придумати продовження оповідання і розповісти нам усім на прогулянці.

План-конспект комплексного заняття

Тема: Читання казки В. Сутєєва «Троє кошенят».

Програмовий зміст: Навчити відповідати на запитання за змістом казки. Вправляти у відмінюванні іменників, що означають назву малят тварину називному й родовому відмінках однини і множини, у правильному вживанні іменників у роді, числі. Закріплювати в словнику назви малят тварин. Виховувати любов до свійських тварин.

Матеріал: збірка з казкою, сюжетні картинки.

Хід заняття:

Сьогодні я розповім вам казку. А про кого буде ця казка, ви дізнаєтеся, якщо відгадаєте мою загадку.

Загадка:

Хто з хвостиком і з вушками,

В кого лапки з подушками?

Як ступа, ніхто не чує,

Тихо крадучись, полює.

І маленькі сірі мишки

Утікають геть від...

(Кішки)

Правильно, в цій загадці говориться про коти. Скажіть ,а як називають дітей кішки? Ось і казка, яку я вам хочу розповісти про кошенят. Написав цю казку письменник - казкар В. Сутєєв, а називається вона «Три кошенята».

Розповідь казки без установки на запам'ятовування.

- Зараз я вам розповім казку.

(вихователь розповідає казку і презентуючи сюжетні картинки за змістом казки).

Бесіда за змістом.

- Як називається казка, яку я вам розповіла?

- А хто ж придумав цю казку? (цю казку придумав письменник В. Сутєєв)

- Про когорта розповідається в цій казці?

- Скажіть мені, будь ласка, які були кошенята?

- Розкажіть мені, що сталося з кошенятами на початку казки?

- Чому кошенята стали білими?

- Що трапилося з трьома білими кошенятами?

- Чому білі кошенята стали чорними?

- Що ж сталося з чорними кошенятами?

- А що стали робити три мокрих кошеня?

- Чому вони стали, як були - чорним, сірим і білим?

- Вам сподобалася казка? А що вам найбільше сподобалося?

Ось які спритні кошенята!

Фізкультхвилинка

Кицьки сірі сидять

І вусами ворують.

Ось так, ось так!

І вусами ворують.

Кицькам холодно сидіти,

Треба лапки їм погріти.

Хлоп - хлоп; хлоп - хлоп!

Треба лапки їм погріти!

Кицькам холодно стояти,

Треба кицькам поскакати.

Стриб-скок, стриб-скок!

Треба кицькам поскакати!

Лунає стук у двері. Догрупи входить Мама-Кішка. Вона сумна.

- Погляньте-но, хто до нас зайшов в гості! Це ж Мама-Кішка. Давайте привітаємося з Мамою-Кішкою.

- Подивіться, Мама-Кішка чомусь сумна.

- Мама-Кішка що з вами сталося? Чому ви сумуєте?

Мама-Кішка розповідає про те, що у неї є три кошеня. Вони дуже спритні і непосидючі і за ними дуже складно встежити. Ось і зараз вони кудись втекли, і вона не може їх відшукати.

- Мама-Кішка, а які у вас кошенята? Розкажіть нам, може бути ми зможемо вам допомогти відшукати їх.

Мама-Кішка говорить про те, що у неї найкрасивіші кошенята на світлі. Один – чорний, інший – сірий, а третій – білий.

- Діти, а чи не ті це кошенята, про яких я вам розповідала казку? Давайте допоможемо Мамі-Кішці відшукати її кошенят.

Розповідь казки з установкою на запам'ятовування.

- Діти, я придумала, як ми зможемо допомогти Мамі-Кішці відшукати її кошенят. Зараз я розповім казку ще раз. Ви уважно послушайте і постарайтеся запам'ятати казку. А потім ви розкажіть казку Мамі-Кішці, вона її послухає, і дізнається, де знаходяться її кошенята.

Перекази дітей.

• Кожен з дітей бере по 2 сюжетні картинки і по черзі переказують казку за картинкою.

(поки діти переказують казку, вихователь одягає шапочки кошенят на трьох дітей)

- Ой, Мама-Кішка, поки дітки розповідали тобі казку, у нас в групі з'явилися кошенята. Подивися, не твої це дітки? Мама-Кішка, хлопці, а давайте попросимо кошенят, нехай вони нам самі розкажуть, що ж з ними сталося!

Переказ казки від імені героїв.

Мама-Кішка дякує дітей за те, що вони допомогли їй відшукати кошенят.

- Діти, ви сьогодні молодці! Ви зробили добру справу – допомогли Мамі-Кішці в біді.